

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Katedra bohemistiky

Magisterská diplomová práce

Obraz domova v prvním českém exilu

Na příkladu *Paměti* Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic

The image of homeland in the first Czech exile
On the example of Memoirs by Jan Jiří Harant z Polžic a
Bezdrůžic

Bc. Hana Staňová

Vedoucí práce: Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.

Olomouc 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu, ze které jsem při zpracování čerpala, v práci řádně cituji a uvádím v seznamu použité literatury.

V Olomouci dne 20. srpna 2012

.....

Poděkování

Děkuji Mgr. Janě Kolářové, Ph.D., za trpělivé vedení mé práce, konzultace a cenné připomínky.

Děkuji Mgr. Karle Strnadové, Ph.D., za inspiraci k napsání této práce.

Díky patří také Mgr. Soně Šinclové a Mgr. Petru Sedlářovi za jejich ochotu a mé rodině za podporu a trpělivost.

Obsah

1. Úvod.....	5
2. Historiografie, historie a literatura.....	7
3. Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdrůžic a jeho doba.....	11
4. Není „domov“ jako „domov“.....	15
5. Období let 1624–28.....	16
5.1. Téma víry.....	17
5.2. Téma rodiny.....	18
5.3. Přírodní úkazy, kuriozity.....	19
5.4. Zázraky a proroctví.....	21
6. Období let 1628–1648.....	26
6.1. Přírodní úkazy, zázraky a proroctví.....	27
6.2. Rodina a přátelé.....	32
6.3. Třicetiletá válka očima Jana Jiřího Haranta.....	41
6.3.1. Zprávy z Čech.....	46
6.3.2. Osobní zážitky.....	50
7. Nemoc, smrt a pohřby.....	56
8. Zařazení <i>Pamětí</i> do literárněhistorického kontextu.....	62
9. Závěr.....	65
Anotace.....	67
Resumé.....	68
Použitá literatura a prameny.....	70
Přílohy.....	73
Příloha č. 1 – Rodina Jana Jiřího Haranta.....	74
Příloha č. 2 – Jmenný rejstřík rodinných příslušníků.....	75
Příloha č. 3 – Třicetiletá válka.....	77

1. Úvod

Porážka českého stavovského povstání roku 1620 a následující „obnovení pořádku“ katolickými Habsburky krutě zasáhly do osudů celé řady rodin i jednotlivců. Jednou z takto postižených rodů byli Harantové z Polžic a Bezdružic. Zatímco osud Kryštofa Haranta je všeobecně znám a stal se i několikrát materiálem pro literární zpracování, jeho nejmladší bratr Jan Jiří se v centru pozornosti historiků ocital velmi zřídka, přestože jeho životní osudy rovněž nepatřily k těm nejkolidnějším. Neprocestoval sice exotické země, nepobýval ve společnosti nejvyšších vládců, ani neskončil na popravišti (přesné okolnosti ani datum úmrtí Jana Jiřího nejsou známy), ale zato byl během pobělohorských konfiskací připraven o část svého majetku, následně byl donucen kvůli své víře opustit svou rodnou zem a odejít do exilu, kde se nejednou ocitl v ohrožení, když do jeho života vstoupila válka.

Co je však pro literární historiky nyní ze všeho nejdůležitější, i Jan Jiří se snažil o literární činnost – i když v daleko skromnějším měřítku než jeho starší bratr. Právě v exilových letech pak napsal největší část svého díla a je dnes znám především jako autor *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*, jak jeho dílo nazval Ferdinand Menčík, když připravoval jeho vydání v roce 1897. Nutno podotknout, že z hlediska dnešní ediční praxe staročeských památek lze na této edici nalézt řadu nedostatků a Harantovo dílo by si zasloužilo nové vydání. *Paměti* však dosud stojí spíše mimo zájem literárních historiků.¹

Z tohoto důvodu se právě dílo Jana Jiřího Haranta stalo hlavním tématem předkládané diplomové práce. Ačkoliv totiž nejsou *Paměti* opomíjeny jako historický pramen, chybí zde práce, která by zhodnotila toto dílo v literárněhistorickém kontextu.² Vzhledem k současné situaci na tomto

¹ Jedinou výjimku, ve které je *Pamětem* věnován rozsáhlejší prostor, představuje studie Marie Sobotkové: *Autor, text a adresát v českých, polských a slovenských memoárech 17. století*. Olomouc 1996.

² V roce 2007 vznikla na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy diplomová práce Blanky Mauleové: *Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdružic, český šlechtic a exulant*. Jak napovídá název práce, jedná se historickou práci věnující se především samotné osobnosti, přestože se autorka věnuje i Harantovu dílu.

badatelském poli se nejedná o jednoduchý úkol a samotný charakter díla jej nijak neusnadňuje.

Jako primární pramen byly využity právě *Paměti* vydané F. Menčíkem. Přestože se nejedná o kompletní vydání rukopisu (editor vynechal řadu záznamů týkající se zahraničních událostí), zvolili jsme tuto možnost, jelikož toto vydání je často využíváno i pro citace v odborně historických publikacích a pro účely této práce je plně dostačující.

2. Historiografie, historie a literatura

Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic patří mezi historiografická díla první poloviny 17. století, zároveň se však jedná o dílo pobělohorského evangelického emigranta. Přestože líčení událostí v *Pamětech* je často ovlivněno právě příslušností autora k „protihabsburskému táboru“, jsou významným pramenem pro historii třicetileté války, pobělohorského exilu, ale rovněž pro dějiny každodennosti, případně „gender history“.³ V neposlední řadě pak jsou „zdrojem informací k událostem lokálního charakteru v západních Čechách, zejména k dopadům rekatolizačních opatření na tento region.“⁴ V tomto smyslu bývají Harantovy *Paměti* často citovány v odborných i spíše populárně naučných publikacích (ovšem často s řadou nepřesností⁵).

V přehledech pobělohorské historiografie se tak Harantovo jméno objevuje vedle daleko známějších autorů této doby: Pavla Stránského (1583–1657), Pavla Skály ze Zhoře (1583–1640), případně Ondřeje Habervešla z Habernfeldu († asi 1645). *Paměti* však s největší pravděpodobností nebyly psány pro širší veřejnost a vydání se dočkaly teprve na sklonku 19. století. V *Přehledných dějinách českého a slovenského dějepisectví* je tak Jan Jiří Harant zmíněn pouze okrajově jako autor „zcela subjektivně“⁶ popisující události své doby (společně s Václavem Nosidlem z Geblic, Jiřím Kezeliem Bydžovským a Janem Rosaciem Hořovským). Harantovo dílo však neobsahuje pouze záznamy historických událostí politického charakteru, autor se totiž velmi často věnuje i událostem ve vlastní rodině (svatby, narození nových členů rodiny, úmrtí) a osobním zážitkům a pocitům (do této kategorie bychom prozatím

³ Zajímavé jsou charakteristiky autorových manželek, několikrát se Jan Jiří Harant vyjadřuje k tomu „jak se má žena správně chovat“.

⁴ MAULEOVÁ, B.: *Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdržic, český šlechtic a exulant*. Nepublikovaná magisterská diplomová práce, FF UK, Praha 2010, s. 1.

⁵ Na tomto místě připomeňme např. monografii populárně naučného charakteru Petra Klučiny *Třicetiletá válka – Obraz doby 1618–1648*. Na stranách 363–364 cituje autor z Harantových *Pamětí* popis především charakterových vlastností a chování Sabiny z Waldenfelsu, druhé manželky Jana Jiřího. Drobnější úpravy textu a absenci odkazu na zdroj můžeme přehlédnout, zarážející je však skutečnost, že autor popisu je uveden jako otec Sabiny.

⁶ KUTNAR, F. – MAREK, J.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha 1997, s. 97.

mohli zařadit celou řadu záznamů týkajících se nadpřirozených úkazů, v nichž autor projevuje především své osobní náboženské i politické přesvědčení⁷) – nejedná se tedy o historiografické dílo v užším slova smyslu (jehož primárním cílem je výklad historického procesu⁸), což jej opět zásadně odlišuje od výše zmíněných „známých“ autorů.

Po stránce literární se např. autorům *České literatury od počátků k dnešku* zdálo Harantovo dílo natolik bezvýznamné, že jej zde mezi autory „evangelického baroka“ vůbec nenalezneme (největší prostor je v kapitole věnován asi nejznámějšímu českému pobělohorskému exulantovi Janu Amosovi Komenskému, naopak velmi stručně jsou zde zmíněna díla Stránského a Skály ze Zhoře a přehled uzavírá luteránský kněz Jiří Třanovský). V *Dějínách české literatury I* je Harantovo dílo alespoň uvedeno a charakterizováno pouze jako „rázu soukromého.“⁹ Naproti tomu v monografii Zdeňky Tiché *Cesta starší české literatury*¹⁰ je pouze zmíněno autorovo jméno a uvedena krátká citace z *Pamětí*, aniž by zde bylo připomenuto samotné dílo.¹¹

Jak si vysvětlit tento nezáměr o dílo pobělohorského emigranta? Vyplývá snad z „nízké literární úrovně“ díla? Je snad opomíjení *Pamětí* v literárněhistorických přehledech dáno jejich do značné míry „soukromým charakterem“ (a tedy skutečností, že ve své době nebyly v širším povědomí)? Všechny tyto faktory pravděpodobně hrají v dané záležitosti svou roli. Jan Jiří Harant jakožto autor ve své době neznámého rukopisu deníkového charakteru může být velmi snadno zastíněn daleko známějšími autory, přesto by mu však místo v literární historii nemělo být upíráno.

Smyslem této kapitoly však není pouze poukázat na zařazování či nezařazování *Pamětí* do pomyslného kánonu pobělohorské historiografické produkce, ale především se alespoň ve stručnosti zamyslet nad vzájemným vztahem pojmů uvedených v názvu kapitoly (přičemž pojem literatura by možná bylo vhodnější nahradit „literární historií“). Pro laika by

⁷ Nadpřirozeným jevům a jejich interpretaci bude věnována samostatná kapitola.

⁸ PETRŮ, E.: *Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře*. Praha 1996, s. 344.

⁹ HRABÁK, J. (ed.): *Dějiny české literatury I*. Praha 1959, s. 396.

¹⁰ TICHÁ, Z.: *Cesta starší české literatury*. Praha 1984.

¹¹ Z pochopitelných důvodů pak Harantovo jméno i dílo schází ve studii Josefa Jirečka *Literatura exulantův českých*, která vyšla teprve roku 1874 v Časopise českého muzea. Autor v té době nejspíše stále čekal na své „znovuobjevení“ Ferdinandem Menčíkem.

pravděpodobně nebyl velký problém jednoduše si jednotlivé pojmy dát do souvislosti: historiografie je „psaní o historii“, tedy o událostech minulých, a jako taková je zajisté součástí odborné literatury, pro niž existují jasná pravidla, „jak má vypadat“. Pro odborníka zabývajícího se danou problematikou je situace, obzvláště v dnešní době daleko složitější. Během 20. století se totiž objevila celá řada názorů a myšlenkových směrů, která do značné míry proměnila pohled na tyto jednotlivé vědní obory a zrelativizovala řadu skutečností.

Přehled těchto proměn můžeme nalézt např. v *Úvodu do studia literatury a interpretace díla* (v kapitole Literární historie) Aleše Hamana nebo v disertační práci *Moravské kronikářské relace 17. století a jejich postavení v kontextu dějin české literatury* Karly Strnadové. Podle Hamana současné postmoderní myšlení „popírá existenci univerzálních dějin, univerzálního dějinného směřování, hovoří o pluralitě dějin.“¹² Jednoznačně však autor začleňuje dějiny literatury mezi „specifické historiografické disciplíny“.¹³ Zamyšlení nad změnami vědeckého přístupu během 20. století přináší např. také český historik Dušan Třeštík, který v úvodu svého příspěvku připomíná, že „v Čechách se prostě věřilo a dodnes věří v to, že historik zkoumá pomocí objektivizovaných metod na něm v zásadě nezávislou minulou skutečnost a to že mu zaručuje nutný kritický odstup, umožňující objektivní, to jest 'vědecké závěry'“.¹⁴

V roce 1967 však Roland Barthes zpochybnil rozdíl mezi historickým a fikčním narativem a o několik let později Hayden White položil rovnítko mezi historií a fikcí – např. Lubomír Doležel se pak snaží posunem argumentace z formální roviny do roviny sémantické potvrdit zásadní rozdíl mezi fikčním a historickým narativem.¹⁵ Detailněji tuto problematiku rozebírá v monografii *Fikce a historie v období postmoderny*, kde mj. definuje rozdíly mezi fikčními a historickými světy.¹⁶ Jak ale připomíná Milan Řepa: „Úvahy, zda historie náleží více světu vědy či literatury, ovšem trvají od nepaměti. Jejich počátek je spatřován už – jak

¹² HAMAN, A.: *Úvod do studia literatury a interpretace díla*. Jinočany 1999, s. 162.

¹³ Tamtéž, s. 163.

¹⁴ TŘEŠTÍK, D.: *Mysliť dějiny*. Praha a Litomyšl 1999, str. 59.

¹⁵ DOLEŽEL, L.: *Fikční a historický narativ: setkání s postmoderní výzvou*. Česká literatura 50, 2002, č. 4, s. 341–370.

¹⁶ DOLEŽEL, L.: *Historie a fikce v období postmoderny*. Praha 2008, s. 40–46.

jinak – u Aristotela, který ve své *Poetice* stavěl básnictví nad dějepisectví...“¹⁷ Pro nás je rozdíl mezi historií a fikcí zásadní, zároveň však souhlasíme s tím, že „každý historický svět je subjektivní konstrukt, protože jeho autor je osoba s individuálním přesvědčením, s určitým rozsahem znalostí, s určitou ideologickou pozicí a myslící v určitém teoretickém rámci a v určité dějinné situaci. Avšak historik profesionál je připravován k tomu, aby podrobil své osobní postoje nadosobním poznávacím úkolům.“¹⁸

S citovaným tvrzením souvisí i diskuze, kterou připomíná Strnadová: kdo a co vlastně patří do dějin literatury (a představuje tak předmět studia literární historie). Samozřejmě sem zahrnuje texty a jejich významy, ale je podle ní: „důležité si uvědomit, že literární historii nelze brát jako objektivní popis.“¹⁹ Tím se nejen vracíme k úvodu kapitoly, kde jsme se zamýšleli nad významem *Pamětí* v rámci literární historie a jejich zařazováním či nezařazováním do literárněhistorických přehledů, ale rovněž zde předesíláme vlastní způsob práce. Naším cílem v případě studia *Pamětí Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic* není nalezení jediné „absolutně objektivní pravdy“, daleko spíše se při práci s tímto dílem budeme snažit předkládat možné interpretace, samozřejmě i tak budeme o objektivnost usilovat v nejvyšší možné míře.

¹⁷ ŘEPA, M.: *Poetika českého dějepisectví*. Brno 2006, s. 11.

¹⁸ DOLEŽEL, L.: *Historie a fikce v období postmoderny*. Praha 2008, s. 41.

¹⁹ STRNADOVÁ, K.: *Moravské kronikářské relace 17. století a jejich postavení v kontextu dějin české literatury*. Nepublikovaná disertační práce, FF UP, Olomouc 2010, s. 19.

3. Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdržic a jeho doba

Pro zkoumání díla Jana Jiřího Haranta je nezbytné si připomenout alespoň v základech historickou situaci, v níž tento autor žil a psal své *Paměti*. Z hlediska kulturních epoch žil autor v době, kdy období renesance a humanismu postupně přecházelo do baroka. Tato kulturní proměna byla v českém prostředí provázána bouřlivými událostmi politickými, vojenskými a v neposlední řadě náboženskými.

Od roku 1526 vládli na českém trůně katoličtí Habsburkové, celá řada evangelických vyznání si však držela své postavení v zemi: „Zatímco se v druhé polovině 16. století v různých evropských zemích už prosazovala tvrdá a násilná protireformace, vládla v Čechách a na Moravě přes četné drobnější neshody v podstatě tolerance. Žili tu vedle sebe celkem pokojně katolíci, konzervativní staroutrkvisté, Lutherem silně ovlivnění novoutrkvisté, němečtí luteráni, Jednota bratrská a na Moravě ve vší tichosti i novokřtění. Evangeličtí novoutrkvisté tvořili v zemi naprostou většinu.“²⁰

Protireformační snahy však postupně nabíraly na síle a evangeličtí stavové usilovali o zajištění dosavadní náboženské svobody. Tu měl zabezpečit Majestát vydaný pod nátlakem české šlechty císařem Rudolfem II. roku 1609. Tento dokument zaručoval, že: „... nikdo nesmí být nucen ani ke katolictví, ani k jiným náboženstvím.“²¹ Katolická strana však záhy začala Majestát zpochybňovat a porušovat, především pak za vlády Rudolfova bratra Matyáše. Ještě za jeho života byl na český trůn zvolen Ferdinand II., ovšem výměnou za příslib dodržování Majestátu. Jak se však brzy ukázalo, nový panovník neměl v úmyslu tento slib dodržet. Rovněž jeho snahy o absolutistickou vládu mu u českých, převážně nekatolických stavů ubíraly na popularitě. Situace se vyhrotila 23. května 1618, kdy došlo tzv. pražské defenestraci, která zahájila české stavovské povstání. Po smrti císaře Matyáše roku 1619 byl Ferdinand II. zbaven českého trůnu a novým

²⁰ ŠTĚŘÍKOVÁ, E.: *Stručně o pobělohorských exulantech*. Praha 2005, s. 11.

²¹ KOLDINSKÁ, M.: *Náboženská tolerance z nutnosti*. Dějiny a současnost, 31, 2009, s. 30–33, citace s. 30.

českým králem byl zvolen falcký kurfiřt Fridrich. Již 8. listopadu 1620 se však naděje českých stavů na vítězství rozplynuly porážkou na Bílé hoře. Události let 1618–1620 jsou však rovněž součástí daleko rozsáhlejšího evropského konfliktu, označovaného jako třicetiletá válka.

Záhy po prohrané bitvě utíkala řada obyvatel českých zemí za hranice, společně se „zimním králem“ Fridrichem. Strach z odvety habsburského panovníka Ferdinanda II. byl oprávněný – 21. 6. 1621 bylo popraveno 27 představitelů povstání (mezi nimi mj. Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic, Václav Budovec z Budova nebo Jáchym Ondřej Šlik), dále docházelo ke konfiskacím majetku vzbouřenců (týkaly se i Jana Jiřího Haranta) a byly udělovány pokuty.

Součástí nově nastolených poměrů za vlády Ferdinanda II. byly i postupné protireformační kroky. Celou řadou dekretů tak byla roku 1624 zahájena v českých zemích systematická rekatolizace a Obnovené zřízení zemské (1627 pro Čechy, 1628 pro Moravu) definitivně uzákonilo katolictví jako jediné v zemi povolené vyznání.²² Pro nekatolickou šlechtu existovaly v tuto chvíli pouze dvě možnosti: změna vyznání, nebo emigrace. Právě druhou z těchto možností zvolil Jan Jiří Harant, stejně jako celá řada dalších šlechticů (a společně s nimi často i jejich služebnictvo a poddaní). Po dlouhou dobu věřili exulanti v dočasnost svého vyhnanství (proto se většinou usazovali v blízkosti hranic), mezi jednotlivými centry exilu však nefungovala dostatečná komunikace, emigranti byli rozděleni po stránce geografické, politické i náboženské, chybělo zde jednoznačné politické vedení a radě exulantů se postupně „... smysl skutečného vlastenectví zúžil jen na vlastnictví a zájem o vlast se omezil na zájem o majetek zanechaný v Čechách a na Moravě.“²³ Citovaný V. Urbánek ve svém článku rovněž připomíná, že se vlastenecké projevy a naděje často upínaly k osobě Fridricha Falckého (pro něhož se ovšem česká otázka stala druhořadou především od roku 1622, kdy došlo k dobytí Rýnské Falce).²⁴ Veškeré naděje na návrat z exilu a změnu poměrů v domácím prostředí definitivně smetl vestfálský mír v roce 1648, při jehož vyjednávání se habsburské

²² ŠTĚŘÍKOVÁ, E.: *Stručně o pobělohorských exulantech*. Praha 2005, s. 14–15.

²³ URBÁNEK, V.: *Patriotismus pobělohorského exilu*. Historické listy, 4, 1995, s. 3–6, citace s. 3.

²⁴ Tamtéž.

diplomacii podařilo prosadit zachování platnosti Obnoveného zřízení zemského.²⁵

Než se začneme věnovat samotnému dílu Jana Jiřího Haranta, je třeba si alespoň v základech nastínit jeho životní osudy. V základech a ne jinak, neboť pouze základní informace jsou o tomto málo známém českém šlechtici dostupné a zároveň pro účely této práce potřebné. Tento krátký úvod se bude opírat především o článek Ferdinanda Menčíka,²⁶ samotné Harantovy *Paměti* (o které se opírá sám Menčík, místy však ne zcela přesně) a diplomovou práci Blanky Mauleové *Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdržic, český šlechtic a exulant*.

Kdo tedy byl Jan Jiří? Již víme, že se jedná o méně známého bratra slavného (a roku 1621 popraveného) Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic. Oba pocházeli ze čtvrtého manželství svého otce s Marianou z Janovic a dělilo je od sebe 16 let. Jan Jiří se narodil 24. července 1580 na hradě Klenová v jihozápadních Čechách a byl z bratrů nejmladší (mezi sourozence patřil ještě bratr Adam a sestra Mandalena). Menčík uvádí, že o Janu Jiřím není známo, zda byl vychován (stejně jako Kryštof²⁷) v katolické víře a k evangelickému vyznání přestoupil až v dospělosti a *Paměti* Jana Jiřího bohužel v tomto směru nenabízejí ani náznak odpovědi. Je z nich však patrné (jak bude na příkladech dokázáno v následujících kapitolách), že Jan Jiří byl hluboce věřící člověk.

Otec Jana Jiřího zemřel, když byly jeho nejmladšímu synovi pouhé čtyři roky. V závěti sice nestanovil pro Jana Jiřího žádného poručníka, vyslovil však přání, aby se jeho bratr postaral o vzdělání chlapce především v latině a němčině – toto bylo pravděpodobně zajištěno prostřednictvím městské partikulární školy.²⁸

Před dramatickými událostmi českého stavovského povstání „svým způsobem života Jan Jiří Harant zřejmě nijak nevybočoval z řad nepřilíš

²⁵ VÁLKA, J.: *Česká společnost v 15.–18. století II. Bělohorská doba*. Praha 1983, s. 81.

²⁶ MENČÍK, F.: *Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdržic*. Časopis českého muzea, 61, 1887, s. 488–495.

²⁷ Více k okolnostem konverze Kryštofa Haranta viz např. RACEK, J.: *Kryštof Harant z Polžic a jeho doba. II. díl – Život*. Brno 1972.

²⁸ MAULEOVÁ, B.: *Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdržic, český šlechtic a exulant*. Nepublikovaná magisterská diplomová práce, FF UK, Praha 2010, s. 19–20.

majetné nižší šlechty v kraji.“²⁹ Během svého života se dvakrát oženil. Poprvé v roce 1601, kdy si vzal za ženu Ludmilu Příchovskou z Příchovic, s níž měl 13 dětí. Jelikož se zúčastnil stavovského povstání proti Ferdinandu II., byl roku 1623 odsouzen ke ztrátě poloviny svého jmění. Zůstával však nadále v Čechách, až do roku 1628, kdy mu nezbývalo než buď přestoupit na katolickou víru, nebo odejít ze země. Jan Jiří zvolil zachování své víry a odchod ze země. Odešel spolu s manželkou Ludmilou, třemi syny a dvěma dcerami. Nejprve se krátce usadili v Rohenstrassu, ale i zde je dostihla rekatolizace a byli nuceni se přestěhovat do Hofu v dnešním Bavorsku. V dubnu 1631 zemřela Harantova manželka Ludmila. O čtyři roky později se pak Jan Jiří oženil znova, tentokrát se Sabinou z Waldenfelsu (mezi novomanželi byl značný věkový rozdíl). V tomto manželství, které trvalo šest let (roku 1641 Sabina po dlouhé nemoci zemřela), přišly na svět tři děti.

Roku 1645 se Jan Jiří rozhodl přestěhovat blíž ke svým přátelům, do Kulmbachu. Jeho stopa mizí po roce 1647.³⁰ Následujícím rokem končí jeho *Paměti* a je pravděpodobné, že se rovněž jedná o rok jeho smrti.

²⁹ MAULEOVÁ, B.: *Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdrůžic, český šlechtic a exulant*. Nepublikovaná magisterská diplomová práce, FF UK, Praha 2010, s. 23.

³⁰ MENČÍK, F.: *Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdrůžic*. Časopis českého muzea, 61, 1887, s. 488–495, citace s. 494.

4. Není „domov“ jako „domov“

V této kapitole se chceme zamyslet nad tím, jaké významy může představovat pojem „domov“. Název práce „Obraz domova v prvním českém exilu“ totiž může evokovat dojem, že se bude zabývat otázkou reflexe událostí v českých zemích, tedy v „domově“ exulantů. Jak bylo zmíněno již v předchozí kapitole, vztah exulantů k vlasti byl různorodý a jen těžko jej můžeme plně ztotožnit s „patriotismem“ v dnešním slova smyslu. Pokud jde o výše uvedený vztah k Fridrichu Falckému, který představoval pro řadu exulantů jistou naději na obrat situace, uvidíme, že podobné projevy můžeme nalézt i v Harantových *Pamětech*. Také např. studie Eduarda Maura zaměřená především na srovnání pojetí národa u dvou velikánů pobělohorského exilu – Jana Amose Komenského a Pavla Stránského,³¹ ukazuje, že tito dva autoři se až na drobné odchylky shodují v definici národa založené především na jazykovém kritériu (další různě důležité faktory představuje teritorium, původ, společné úsilí; Stránský si všímá také např. společných zvyků). Také Jan Jiří často připomíná jazykovou odlišnost mezi exulanty a místním obyvatelstvem, rovněž několikrát upozorňuje na odlišné zvyklosti, kterých si v exilu povšiml.

Vedle bývalé vlasti a vědomí příslušnosti k jednomu národu však „domov“ zcela samozřejmě představuje také místo, kde máme svou rodinu, přátele a kde se cítíme svým způsobem doma. Práce by se tedy měla věnovat oběma těmito možným pojetím, minimálně z toho důvodu, že pro obě můžeme nalézt v Harantových *Pamětech* dostatek materiálu k prozkoumání.

Můžeme rovněž nalézt jisté rozdíly v tom, jakým způsobem se věnuje sám Harant svým „domovům“ v závislosti na tom, je-li stále ještě v českých zemích (1624–1628), nebo je již v exilu.

³¹ MAUR, E.: *Pojetí národa v díle českých pobělohorských exulantů*. In: HRUBÁ, M: *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*. Ústí nad Labem 2001, s. 174–183.

5. Období let 1624–28

Tomuto úseku bych se ráda věnovala samostatně, jelikož se jedná o léta, která Harant strávil stále ještě v Čechách. Je to však období pro něj samotného nelehké. Před několika lety byl popraven jeho starší bratr Kryštof, on sám byl za účast na stavovském povstání potrestán ztrátou části majetku. Rovněž mu hrozilo, že jakožto evangelík bude možná muset také opustit české země (jako museli již mnozí jiní). Zároveň však zuřila třicetiletá válka a naděje na vítězství „české věci“ stále ještě zůstávala.

Z Harantových *Pamětí* se bohužel nedozvídáme, co jej přivedlo k rozhodnutí zapisovat události, jež se kolem něj odehrávaly. Můžeme se pouze dohadovat, zda to bylo proto, aby ulevil vlastní utrápené mysli, či zda převažovaly pohnutky ryze „historiografické“.

Celkové ladění těchto zápisů je spíše pochmurné, líčící bídu a utrpení, které v Čechách nastaly (např.: „T. r. jako i prve v království českém nechtělo se nic velikého soužení a bíd lidských umenšovat, nýbrž čím dál vždy víc jich přibývalo...³² nebo: „Téhož roku byl veliký mor po místech v Čechách. V Praze jich pomřelo přes dvacet tisíc, též mřeli v Prácheňsku velice...³³) Jak již bylo zmíněno, Harantovy *Paměti* se netýkají pouze dění v jeho blízkém okolí, potažmo v zemi, ve které momentálně žije, ale reflektuje rovněž řadu událostí zahraničních. Spojnicí pro tyto zaznamenané zahraniční události může být skutečnost, že se většinou nějak dotýkají událostí třicetileté války, příp. náboženských otázek. Tak se během roku 1624 zmiňuje o událostech v Uhrách, Nizozemsku³⁴ a Rakousích (tyto se dotýkají právě náboženské otázky, konkrétně zákazu bohoslužeb pro vyznavače víry podobojí ve Vídni a vyhnání kněží podobojí z Rakous)³⁵, roku 1625 opět událostem v Nizozemsku, Dánsku³⁶ atd. Obdobně pokračuje i v následujících letech (v roce 1627 zaznamenává dokonce silné zemětřesení v Itálii).

³² MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*. Praha 1897, s. 9.

³³ Tamtéž, s. 21.

³⁴ Tamtéž, s. 10.

³⁵ Tamtéž, s. 12.

³⁶ Tamtéž, s. 13.

5.1. *Téma víry*

Velkým tématem, které opakovaně reflektuje, je náboženská otázka. Již bylo zmíněno, že víra pro něj samého znamenala velmi mnoho (koneckonců stala se mu důvodem pro odchod do exilu). Ve svých *Pamětech* to dokazuje takřka na každé straně. V prvních letech svých zápisů zaznamenává postupně se zhoršující situaci věřících podobojí. Oproti letům v exilu se věnuje především případům odpadlíků a těch, kteří se pod tlakem rozhodli přestoupit ke katolictví (nebo naopak překonali všechny nesnáze a utrpení a víru podobojí si zachovali). Toto téma logicky odpovídá dané situaci – po roce 1628 již takové případy bezprostředně nemohl sledovat. Důležitější než kdy se tomuto tématu věnoval, je spíše způsob, jakým jej ztvárnil. Je třeba podotknout, že nechává-li se na některých místech unést a uvádí vlastní názor, nebo jej alespoň naznačuje, je to právě v otázkách náboženských.

Tak uvádí např. zákaz sňatků pro věřící podobojí v okolí Klatov³⁷ či přesvědčování a nucení k přestupu na katolickou víru na Lounsku a Klatovsku³⁸ (oba záznamy jsou z roku 1625). Od strohému záznamu události se mírně odklání, když uznává statečnost měšťanů ze Sušice a Domažlic: „Sušičtí a Domažličtí, ti statečněji se chovali. Velmi mnoho sousedů i soused odtad nechavši všeho, pryč odešli, ježto od Don Martina i pana podkomořího hnáni k tomu byli a vojáci divně je sužovali. Přece mnozí až dosavadž neodstupují.“³⁹ (Opět se jednalo o rok 1625.) Náboženská situace se pro nekatolíky nadále spíše zhoršovala, čemuž odpovídají i Harantovy zápisy. Na první pohled se neznalému čtenáři mohou zdát nezaujaté, přesto je v nich obsažen implicitní nesouhlas s tímto děním. Můžeme si také všimnout toho, že tyto „náboženské“ záznamy staví autor na kontrastu. Ve výše zmíněné ukázce nejprve uvádí příklad odpadlíků, aby vzápětí mohl vyzvednout příkladné chování těch, kteří si víru zachovávají. Stejně tak v příběhu o utýraném písaři z roku 1626 nalezneme obdobný protiklad – uvězněn byl mlynář a písař, který učil mlynářovy děti. Zatímco

³⁷ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*. Praha 1897, s. 17.

³⁸ Tamtéž, s. 20.

³⁹ Tamtéž, s. 21.

mlynář při první nemoci a strádání konvertuje ke katolictví, pisař se raději nechá pro svou víru utýrat až k smrti („Než ten pisař žádnou věcí od Krista a pravdy jeho nedal se odvésti, ani dlouhým vězením, ani hladem a žízní, ani nahotou a velikou zimou, ani slibnými věcmi, než boj výborný dobojoval, víru zachoval a přijal v jisté naději nesmrtnou korunu věčné slávy.“⁴⁰).

5.2. *Téma rodiny*

Z poměrně vysokého počtu zápisů týkajících se událostí v rodině (samostatně by tyto zápisy mohly tvořit jakousi „rodinnou kroniku“) můžeme usoudit, že rodina byla pro Jana Jiřího Haranta velmi důležitá. Kromě pokrevně příbuzných osob (sourozenci, strýcové a tety, jejich potomstvo) do „rodiny“ patřilo zpravidla i sešvagřené příbuzenstvo a někdy také sousedé z okolních sídel (s nimiž šlechtice často pojily kmotrovské či jiné vazby).⁴¹ Před odchodem do exilu se však událostem v rodině věnuje autor méně než později. Tato skutečnost je jistě spojena s tím, že v exilu pro Haranta právě nejbližší i vzdálenější příbuzní stále představují domov.

Některé záznamy týkající se členů rodiny jsou pouze strohé údaje o narození (kdo se narodil, příp. kdy byl pokřtěn a kdo mu byl za kmotra), svatbách či úmrtích. Někdy se však autor rozepíše, uvede zajímavý příběh, který souvisí s danou událostí, nevyhne se charakteristice aktérů, při níž také někdy ztrácí svou snahu o nezaujatost. Dokáže ocenit dobré vlastnosti (především pevnou a upřímnou víru), rovněž však neváhá zaznamenat i ty horší. Nejdojemněji pak působí některé záznamy o úmrtí dětí. Tak např. o své neteři Sibylle Harantce (dceři Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdrůžic), která zemřela roku 1626 v pěti a půl letech, píše následovně: „Kteráž vždycky před smrtí svou pravila, že půjde k svému nejmilejšímu panu tatíčkovi, kterýž již tu pro ni přišel.“⁴² Uvážíme-li, že děvčátko mělo v době smrti svého otce asi půl roku a znalo jej tak pouze z vyprávění, nabízí se zde možnost, že tento příběh si Jan Jiří Harant alespoň lehce

⁴⁰ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 22.

⁴¹ BŮŽEK, V.: „*Páni a přátelé*“ v *myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku*. ČČH, 100, 2002, s. 229–263.

⁴² MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 23.

upravil.⁴³ Za zmínku u této konkrétní ukázky stojí také fakt, že pětileté děvčátko je v nadpise události označeno jako „šlechtična Sibylla Harantka“, čímž nepochybně dává Jan Jiří Harant najevo svou úctu k potomkům svého bratra (ani vlastní děti či jiné příbuzné takto většinou netituluje, pro ženy většinou užívá titulu „paní“), rovněž tímto způsobem pravděpodobně reflektuje skutečnost, že jeho bratr Kryštof byl roku 1603 přijat do panského stavu.⁴⁴

5.3. Přírodní úkazy, kuriozity

Kometa, liška, která přišla do vsi a pokousala několik lidí, velký vítr v Praze, velký mráz ničící úrodu a další podobné události – i ty Jan Jiří zaznamenává do svých *Pamětí*. Opět zde můžeme pozorovat jistý nepoměr mezi záznamy z let 1624–1628 a záznamy z pozdějších let. Během svého pobytu doma, v Čechách, si takových záležitostí všímá mnohem více. Je nutno si povšimnout v tomto ohledu hned několika záležitostí.

V případě příběhu o „vzteklé“ lišce nás mimo jiné může zaujmout užití přímé řeči. Jan Jiří Harant sice užívá přímé řeči i na jiných místech svých *Pamětí*, nicméně toto je první výskyt v celém díle. („A pachole se jí bránilo rukavicí v houbu ji bijíc a křičelo: ‘Sedláče pomoz, pomoz! pro Bůh!’ a on se vrátit musel na retuň.“⁴⁵) Užití přímé řeči na tomto místě samozřejmě plní svou funkci – dodává celému příběhu dramatickosti, stupňuje napětí. Liška sice tentokrát uteče, ale o něco později se vrátí na scénu a snaží se pokousat otce pacholete z ukázky (zajímavá je poznámka, že dotyčný si nejprve myslel, že se jedná o psa – Jan Jiří Harant tento bezvýznamný příběh vypráví opravdu do podrobností). Celá epizoda má šťastný konec, nikomu se nic nestane, jelikož liška je zabita. Pro dnešního čtenáře se příhoda o lišce, která napadla několik lidí může zdát

⁴³ Jelikož se Sibyllina matka roku 1625 znovu provdala za Heřmana Černína z Chudenic, nabízí se i varianta, že se dceři z předchozího manželství již tak nevěnovala, a pro děvčátko se tak zemřelý otec stal jakousi útěchou. Skutečnost, že se manželka jeho bratra znovu provdala, nemusel schvalovat ani sám Jan Jiří a tímto způsobem mohl alespoň naznačit svůj nesouhlas a lítost nad touto skutečností.

⁴⁴ KOLDINSKÁ, M.: *Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic – Cesta intelektuála k popravě*. Praha a Litomyšl 2004, s. 217.

⁴⁵ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*. Praha 1897, s. 13.

bezvýznamná (obzvláště, když v *Pamětech* nalezneme mnohem významnější události), pro autora byl však natolik zajímavý, že mu věnuje více prostoru než např. úmrtí některých vlastních dětí, navíc jej popisuje velmi detailně.

Pro rok 1625 nám autor přináší hned celou řadu nezvyklých událostí. Tento výčet začíná zázračnou proměnou vody v krev (o zázracích a proroctvích pojednává samostatně následující kapitola), pak následuje jakýsi autorův úvodní komentář: „Dali se znamenití divové v tomto roce i v jiných, ale málo na ně dbali. Předně byla ten rok velice teplá zima, že se vorati mohlo. K tomu několikrát se blejskalo a hřímalo, tráva rostla i kvítí vzkvétalo...K tomu na nebi veliká znamení a divy byly vidět ten rok.“⁴⁶ Na tento stručně pojatý výčet navazuje několik rozsáhlejších epizod a autor se ani v tomto okruhu záznamů nevyhýbá událostem zahraničním. V roce 1625⁴⁷ se tak dozvídáme o zlomené jabloni, která přestože ji ostatní považovali již za mrtvé dřevo, bohatě rozkvetla. Jakmile ale zjistíme, že tato velká jabloň rostla v Falcu, v kurfiřtské zahradě, je nám mnohem jasnější, proč tento příběh Harant zaznamenává: „Ale ten strom tak zlámaný na zemi leží i žádné téměř vl(h)kosti nemajíc, zase zčerstvěl a ku podivu proti běhu přirozenému v ten čas rozkvetl, takže od velikého množství květů nad míru bílý učiněn byl.“⁴⁸ Spíše můžeme uvažovat, zda se jedná o skutečnou událost, či pouze vymyšlené podobenství, jehož skutečným obsahem je, že Fridrich Falcký (neboli český „zimní král“), ačkoliv již takřka poražen, může znovu nabýt svého dřívějšího postavení. Aby bylo naprosto zřejmé, co má rozkvetlá jabloň ve skutečnosti představovat, pro jistotu ještě v následujícím odstavci Harant dodává, že došlo k zázračnému obnovení erbu krále Fridricha na „bráně cihelné“⁴⁹ (není zcela zřejmé, zda Harant stále mluví o stejném místě, kde rozkvetla jabloň, či zda se erb obnovil v jiném městě).

Mezi „znamenitými divy“ nacházíme však i takové, jejichž možný skrytý význam je již složitější odhalit. Tak zde máme „ornitologický“

⁴⁶ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 14.

⁴⁷ Zde můžeme poukázat na jedno z problematických míst Menčkovy edice – událost je zařazena do roku 1625, ale příběh začíná slovy „Téhož léta 1624...“ Běžný čtenář tak může pouze hádat, zda se jedná o nedopatření Haranta, nebo Menčíka.

⁴⁸ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 15.

⁴⁹ Tamtéž.

příběh, kde „okolo Brandejsa do jakéhos pustého rybníka se sletělo velmi mnoho rozličných ptáků, a posadivše se, tiše seděli. V tom za nima přiletěl jiný veliký houf ptáků, mezi nimiž byl i orel. Ti se dali do druhých, oni se bránili, a tak se štípali, že mnohým oči vyklubali, a orla toho hned na kusy roztrhali.“⁵⁰

Stejně tak nejasná je zpráva o více než dvanácti lvech, kteří se údajně měli nacházet na žerotínském panství a zabíjet místní obyvatele.

Kromě tohoto relativně rozsáhlého výčtu mimořádných událostí, jejichž účelem je ukázat, že není vše ztraceno a zůstává naděje, nacházíme v *Pamětech* pro „domácí období“ z let 1624–1628 již jen pár kratších zpráv tohoto typu.

Jan Jiří si však zaznamenal rovněž řadu podobných úkazů ze zahraničí, tyto však Menčík ve své edici vynechal. Pro rok 1625 se jedná o celou sérii zpráv z Württemberska, především různých nebeských úkazů.⁵¹

5.4. Zázraky a proroctví

Mnohem častější jsou však zápisy týkající se nejrůznějších zázraků a proroctví. Vysoká frekvence těchto záznamů pravděpodobně souvisí s nejistou dobou a těžkou situací, ve které se (nejen) Harant ocitl. Zda zaznamenaným příběhům skutečně sám věřil, nebo zda pro něj představovaly jen jakousi útěchu či naději v těžkých dobách, bohužel nemůžeme s jistotou posoudit. Bezpochyby si však můžeme dovolit tvrdit, že upřímně doufal v návrat Fridricha Falckého na český trůn, od čehož si zajisté sliboval zlepšení přinejmenším náboženské situace v zemi.

V roce 1624 tak nacházíme tři případy obživnutí, v roce 1625 se voda v krev obrátila, zdravé stromy byly vyvráceny „samy od sebe“, během dne byla na obloze viděna hvězda a dvakrát došlo k obživnutí, roku 1626 „div se Formánkovic dceři ukázal z Klatov.“⁵² Naopak v roce 1627 události gradují, objevují se „mluvící mrtví“, prší krev a síra. Všechny zmíněné

⁵⁰ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 14.

⁵¹ TICHÁ, Z. (ed.): *Kroniky válečných dob*. Praha 1975, s. 3–4.

⁵² MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 25.

události stojí za bližší pozornost, nejen svým obsahem, ale především svým zpracováním.

Případy obživenutí z roku 1624 se týkají pouze zvířat (slepice, svině, křivonoska – pravděpodobně druh ptactva) a dva z nich kromě zázračného obživenutí mají ještě jistou prorockou funkci (jedná se o případ obživenutí slepice a křivonosky). V prvním a třetím příběhu se tak dozvídáme, že pokud dojde k obživenutí zvířete, bude Fridrich Falcký opět českým králem. „Ležíc tu již před ním (ve) svědnicí několik hodin, tu jedna panna Strojeticcká řekla: Ona snad zase obživne; on na to řekl: Jest tak možné, aby obživla J. A. K. F. Z. K. Č. B.⁵³ – V tom když ji tak přece nechali ležet, brzy po tej jeho řeči počala ta slepice jednoho oka otvírati, potom druhého a zívala, po tej se schopila a chodila, a po dvou hodinách po témž obživenutí snesla vejce.“⁵⁴ Zajímavý je zde právě způsob „zašifrování“ a můžeme se pouze dohadovat, proč Jan Jiří Harant užil tohoto zkráceného záznamu. Pokud by chtěl skrýt své naděje na návrat Fridricha Falckého na český trůn, pravděpodobně by se takovými pocity nesvěřoval na dalších místech svých *Pamětí*. Přitom hned v příběhu o „křivonosce“ mluví zcela jasně: „...a smíchem pro ně řekla: ‘Tak ty obživneš, jako král Frydrych bude zase králem českým.’ Na to ji vundala zase za vokno,...”⁵⁵ Jak je z ukázek patrné, Harant opět ve svých příbězích užívá pro oživení přímou řeč, důležitější je, jak v prvním příběhu poukazuje na „zdroj“: „To sám ten dobrý člověk pravil a tu slepici a to vejce choval a lidem to ukazoval, a že by byl přál, aby třebas 1000 lidí na to se bylo dívalo.“⁵⁶ Harant se tedy snaží naznačit, že příběh převzal od někoho, kdo měl dokonce důkazy pro svá tvrzení, čímž zvyšuje důvěryhodnost celého záznamu v očích případného čtenáře.

V pořadí druhý příběh z roku 1624, týkající se obživlé svině, tak oproti zbývajícím dvěma vyznívá na první pohled velmi nezajímavě. Možná se jedná o náhodu, možná byl uveden pouze „do počtu“ – aby příběhy byly tři. Mezi zbývajícím dva nezapadá ještě z jednoho důvodu – odehrál se již před třemi lety („...1. ledna, že před třemi lety umřela mu svině v Mlazovech;

⁵³ Ferdinand Menčík zkratku vykládá následovně: Jako až král Fridrich zase králem českým bude.

⁵⁴ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 10–11.

⁵⁵ Tamtéž, s. 11.

⁵⁶ Tamtéž.

tu na dráhy ji vyvlekli a na drahách do dne třetího umrdlá ležela, po tej obživla, domů přišla, zdráva byla a chodila.“⁵⁷) Opět zde však máme odkaz na očitého svědka celé události, který dokonce přísahal, že hovoří pravdu.⁵⁸

Přesuňme se do roku 1625, k příběhu, ve kterém „ve větru dvě dřeva se vyvrátily.“⁵⁹ Jeho ladění a celkové vyznění je zcela odlišné od výše zmíněných příběhů. Především tento příběh již neukazuje naději na zlepšení situace, nýbrž přesně naopak – ukazuje stále se zhoršující podmínky pro evangelíky. Během klidného dne, za stavu bezvětří, jsou v lese vyvráceny dva velké stromy, jedle a lípa, a spolu s nimi ještě malá jedlička (přičemž všechny tyto stromy byly zdravé).⁶⁰ Harant vzápětí dodává vysvětlení celé události: „A snad předukazovaly též vyvrácení...náboženství evangelického v témž městě. A jistě mnozí měšťané v něm zdáli se bejti velice vkořenění v pravém náboženství, však přece vyvráceni. Jedle i lípa, muži i ženy, a vzeli malou jedličku sebou, to své dítky. Pane bože, ostříhej děle nás!“⁶¹ Nebudeme spekulovat, zda se událost se stromy skutečně odehrála, nebo zda si Harant příběh vymyslel, aby dodal příběhu na zajímavosti a především na důležitosti. Jisté však je, že situace v jeho okolí, kdy lidé dobrovolně přecházeli ke katolictví, jej velmi tížila (viz mj. také zoufalé zvolání na konci poslední citace).

Další příběh o obživnutí se týká dvou kuřat, která se zázračně vrátila k životu poté, co jejich majitelka (mimoходом, samotná Ludmila Harantová) pronesla: „Nezahodím, jestli nás pán Bůh vysvobodí, tehda obživnou.“⁶² Jan Jiří Harant již zjevně tolik nespolehá na návrat Fridricha Falckého, na této epizodě je však zajímavější skutečnost, že v ní pravděpodobně vystupuje sám autor: „...nesla je do kuchyně okazujíc je předně pánu svému, kterýž se jí ptal, co by s nima dělala, aby je pryč zahodila...“⁶³ Pokud majitelka kuřat byla skutečně Ludmila Harantová, pak její „pán“ musel být nutně její manžel, Jan Jiří Harant. Ten však jakožto

⁵⁷ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*. Praha 1897, s. 11.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Tamtéž, s. 16.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ Tamtéž.

⁶² Tamtéž, s. 17.

⁶³ Tamtéž.

autor *Pamětí* vypráví příběh jako zcela neutrální, jako by se jej vůbec netýkal a pro čtenáře přidá na závěr ujištění: „To se vskutku jistě stalo.“⁶⁴

V kategorii „zmrtvýchvstání“ jsme prozatím zaznamenali pouze domácí zvířata. V roce 1625 však nalezneme také příběh děvečky z Prahy, která zázračně obživla a po svém návratu mezi živé „divné věci“ vypravovala, že ty pány stínané viděla v nebi v bílé roucha oblečený a palmy zelené v rukou držící, a jiné, jako císařského rychtáře, v pekle za vestrohy viseli...a jaký veliký hřích jest, kteří přestupují, že se do pekla dostávají; též co uslyšel, kdo má zvítěziti a co bude činěno potom. Vzata byla do šatlavy.“⁶⁵ Poslední věta citace pravděpodobně má sloužit čtenáři jako ujištění o pravdivosti toho, co děvečka vyprávěla (jinak by přece nebyla uvězněna). Téma přestupu ke katolictví je pro Haranta v tomto období jedním ze stěžejních a zmínka o pekle má sloužit jako varování těm, kdo o změně vyznání uvažují.

Můžeme sledovat jistou gradaci v příbězích o „zmrtvýchvstání“ a zároveň jistou proměnu toho, co tyto události mají pro lidstvo znamenat. Nejprve se jednalo o domácí zvířata, pak o děvečku, která se vrátila k životu během svého pohřbu. V roce 1627 však přichází ještě významnější událost. Ve vsi „Ranzdorfu“ se rozhodl promluvit nebožtík pohřbený již 26 let. Neprorokuje již však ani návrat Fridricha Falckého, ani nevaruje před přestupem ke katolictví. „Pouze“ varuje místní obyvatele, aby činili pokání, jinak je Bůh bude trestat ještě horšími ranami než dosud.⁶⁶ Na důkaz takové předpovědi přidává Harant vzápětí ještě sdělení, že „též okolo těch časů v Praze přšela krev, síra. I na jiných místech hrozné a strašlivé hromobití na mnohých místech bylo.“⁶⁷

Tento typ záznamů samozřejmě z dnešního pohledu může vyvolávat rozporuplné reakce, zvláště pokud jde o důvěryhodnost *Pamětí* a jejich autora. Blanka Mauleová se ve své práci výkladu nadpřirozených a kuriózních jevů věnuje velmi podrobně a připomíná výskyt podobných zpráv i v jiných historiografických dílech, mj. i v *Historii české* Pavla Skály

⁶⁴ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*. Praha 1897, s. 17.

⁶⁵ Tamtéž, s. 19.

⁶⁶ Tamtéž, s. 28.

⁶⁷ Tamtéž.

ze Zhoře.⁶⁸ Marie Koldinská pak vysvětluje tyto u Haranta (přinejmenším v prvních letech) velmi frekventované záznamy následovně: „Raně novověký člověk žil v natolik těsné symbióze se světem prazvláštních jevů a zázraků, že ho vnímal jako součást objektivně existující reality. Tento svět jej ovšem neděsil o nic méně, než kdyby si od něj udržoval uctivý odstup.“⁶⁹ Víra v nadpřirozeno a mj. také magii byla pevnou součástí života lidí všech vrstev a „magické“ (náboženské) a „vědecké“ myšlení se začalo rozlišovat teprve od 18. století.⁷⁰

⁶⁸ MAULEOVÁ, B.: *Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdržic, český šlechtic a exulant*. Nepublikovaná magisterská diplomová práce, FF UK, Praha 2010, s. 125–126.

⁶⁹ KOLDINSKÁ, M.: *Každodennost renesančního aristokrata*. Praha a Litomyšl 2001, s. 152.

⁷⁰ van DÜLMEN, R.: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*. III. díl. Praha 2006, s. 78–79.

6. Období let 1628–1648

Po letech nejistoty a naděje přichází v Harantově životě zásadní změna, odchod do exilu. Odchází s celou rodinou, tedy s manželkou Ludmilou z Příchovic, třemi syny, dvěma dcerami a děvečkou.⁷¹ Odchod není dobrovolný, nýbrž je vynucený – Harant odmítá změnit svou víru, tudíž musí dle nařízení císaře Ferdinanda II. opustit zemi. Takový odchod samozřejmě není snadný a přináší spoustu nesnází (hledání nového domova, nelehká finanční situace, obzvláště ve válečné době) a rovněž jistý stesk po domově, do kterého se za dané politické (a tím pádem také náboženské) situace nejspíše již nebude moct vrátit. Harant své obavy a nejistotu vyjádřil prosbou o Boží pomoc: „Pán Bůh všemohoucí rač mne i s mejma se všemi v tom kříži posilniti a trpělivosti přidati, abych to vyhnaní mile snášel!“⁷²

I v záznamech z těchto let můžeme rozlišit celou řadu témat, kterým se Harant věnuje. Většinou jsou shodná s tématy předchozího, „domácího“ období, a liší se pouze přístupem k nim, zaměřením na jiné záležitosti. Více se zde však objevují příběhy končící smrtí, příběhy o přípravě ke smrti apod. Na druhou stranu spolu s přibývajícými lety ve vyhnanství ubývá zázraků a prorocství, což lze spojovat se stále menší nadějí na návrat Fridricha Falckého a náboženské svobody (zásadně také ubývá zápisů o mimořádných přírodních úkazech a kuriozitách, proto budou tato témata nyní analyzována a interpretována společně).

Zcela nově je potřeba pojednat samostatně o motivech stesku po domově a pocitu sounáležitosti, kterou Harant projevuje ve vztahu k ostatním Čechům, se kterými se setkává v exilu. S tím souvisí rovněž rozmnožení záznamů nejen o jeho rodině, ale rovněž o osudech jeho přátel a lidí, s nimiž sdílel osud exulanta.

Harant nadále zapisuje zprávy týkající se zahraničních událostí, především těch, které byly důležité pro vývoj třicetileté války, případně těch, které mohly mít vliv na vývoj „české otázky“. Ojedinele se vyskytují také zprávy o událostech v Čechách.

⁷¹ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 33.

⁷² Tamtéž.

6.1. Přírodní úkazy, zázraky a proroctví

Zatímco v prvních letech ve vyhnanství je frekvence záznamů týkajících se mimořádných přírodních úkazů, zázraků a proroctví poměrně vysoká, v pozdějších letech nenarazíme na prakticky žádné zápisy tohoto typu. Tato skutečnost zajisté souvisí s vývojem událostí, především třicetileté války a definitivní ztrátou naděje Jana Jiřího Haranta na možnost návratu do vlasti.

Harant se zároveň ocitl na válečném území, sám byl nejednou v ohrožení života, nejbližší okolí bylo pustošeno vojáky – také proto pravděpodobně mezi hrůzami války zanikají zprávy o přívalech sněhu či velkém větru.

V roce 1628 však ještě pro Haranta představují nejvýznamnější téma právě zázraky a proroctví. Po krátkém a věcném sdělení o nuceném vystěhování do Vohenstrausu a posléze do Hofu následují tři záznamy týkající se extrémů počasí a poté se již Harant věnuje takřka výhradně zázrakům a proroctvím.

Jako posly Boží, kteří „lidem se ukazovali, a aby lid napomínali, aby pobožní byli a pilně se modlili, poroucheli, že Pán Bůh své věrné z těch bíd vysvobodí a nepřátely zarmoutí...“⁷³ označuje Kryštofa Kottera, jistého Lorence Pšerera a především pak věnuje prostor Kristině Poniatovské. Proroctví Kotterova, Poniatovské a také kněze Jednoty bratrské Mikuláše Drábíka byla později známá v celé Evropě díky několika vydáním, která zajistil Jan Amos Komenský v letech 1657, 1659 a 1665.⁷⁴

K Poniatovské se Harant vrací ještě v roce 1629 a zmiňuje její „zmrtvýchvstání“: „... před množstvím lidu tu přítomného umřela právě smrtí přirozenou. A potom, když jí ústa zavázali i nohy, zase obživla a velké a divné věci vypravovala; to zavázání sama sobě sundala a na nohu i ruku zase ihned zdráva byla.“⁷⁵ Přesto však nepojednává o nějakém konkrétním proroctví, jak je u něj zvykem.

⁷³ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 34.

⁷⁴ URBÁNEK, V.: *Proroctví, astrologie a chronologie v dílech exulantů Paula Felgenhauera a Šimona Partlice*. In: HRUBÁ, M: *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*. Ústí nad Labem 2001, s. 156–173, citace s. 157.

⁷⁵ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 41.

Osvědčeného scénáře se drží v dalším prorockém záznamu z roku 1628. Příběh je zasazen do Falcu a hlavní hrdinkou je děvčátko, které se ztratí otci cestou do kostela. Po několikahodinovém hledání je nalezeno a sděluje otci překvapující vysvětlení svého zmizení: „Milý otče! Já byla u Pána Boha, a Pán Bůh mně sundal vobojek a pentlík, a pověsil mi jej na onen strom; pojď a ukáži.“⁷⁶ Oba kusy oděvu samozřejmě visí na stromě tak vysoko, že na ně nedosáhne nejen děvčátko, ale nikdo z přítomných. Nejdůležitější je však zpráva, kterou má děvče šířit mezi lidmi: „A dál to vypravovala, že jí Pán Bůh poručil, aby všem pravila, aby nepřestupovali, že brzo, brzo Pán Bůh svou pomocí přijde a nás vysvobodí, a chválila sobě, jaká u Pána Boha radost a jak tam pěkně zpívají.“⁷⁷ Za připomenutí stojí rovněž skutečnost, že děvčátko následně odmítá uposlechnout otcův zákaz (otec si samozřejmě nepřeje, aby jeho dcera šířila podobné řeči, mohlo by to být pro jeho rodinu potenciálně nebezpečné) – v jakémkoli jiném případě by takové jednání dívky bylo považováno za odsouzeníhodné, v tomto výjimečném případě jej však Harant nijak nezavrhuje, ale akceptuje jej.

Výjimečný prostor a podrobné vylíčení všech událostí pak Harant věnuje viděním děvečky Doroty ze vsi Březí. Vyprávění je strukturováno do pěti oddílů. V prvním Dorotu při práci navštíví lesní zvěř (snad srnky). Ve druhém však již za Dorotou přichází pacholátko oděné v bílém rouše a vyzývá ji, aby ho následovala. Dorota se nejprve brání, neboť musí naséct trávu – pachole jí však slíbí, že až se vrátí, bude mít trávy dostatek. Společně se tedy vypravují za tajemné dveře a Dorota má možnost spatřit pravděpodobně jakousi verzi očiště. Nejdůležitější zprávou, kterou zde dostává, je tato: „Vyjdouc z toho místa, přivedlo ji na louku velikou, a viděla na ní mnoho lidí s pjatejma rukama stisknutými, jiné ukálenými sem i tam chodící. Ta pak louka plna jest brotanu⁷⁸, po kterejm ač šlapají, však nic nepošlapávají. O těch jí řeklo, že jsou to ti lidé, kterýž musili přestoupiti, avšak budou-li pokání činiti, že jim Bůh ten hřích ráčí odpustiti a je na milost přijíti.“⁷⁹ Jedná se o značný posun v náhledu na ty, kdo se rozhodli přestoupit ke katolictví, v předchozích záznamech Harant tyto

⁷⁶ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 37.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ brotan = pelyněk

⁷⁹ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 42.

odpadlíky odsuzuje. Dorota samozřejmě po návratu z oněch míst nalezne dokonce více trávy, než mezitím nasekly ostatní děvečky. Toto ani další svá vidění si dívka nenechávala pro sebe a tak se dle očekávání dostala do rukou místního hejtmana. Ten Dorotě vyhrožoval vařícím olejem, dívka se však nezalekla a prohlásila „Nic se toho nebojím, ty to okusíš.“⁸⁰ Následně ponořila svou ruku do oleje, bolest však pocítil hejtman. Harant vzápětí pouze dodává, že se o všem velmi vyprávělo a psalo, ale jelikož se záležitost odehrála v tajnosti „až do lepšího v té věci zpravení, přestati se musí.“⁸¹

Vidění se však nevyhýbala ani lidem z vyšších vrstev společnosti, takže Harant vypravuje v roce 1629 o předpovědích syna radního (tentokrát ze Švýcarska), který prorokuje brzký návrat krále Fridricha, v roce 1630 pak zaznamenává dokonce vidění jisté „slečiny z Ditrichštejna“.⁸² Jelikož se jednalo o vysoce urozenou šlechtičnu, dokonce snad blízkou císaři, nepřálo si její okolí, aby se o těchto záležitostech kdokoliv dozvěděl. Dle Haranta však o tom píše jeden duchovní (také exulant), který jednou byl svědkem jejího vytržení, kde měla dotyčná prohlásit: „Hleďte, hleďte, já vidím toho muže potentáta, kteréhož Bůh zbudil, který Ferdinanda poníží.“⁸³ Z těchto záznamů je patrné, že Jan Jiří Harant se v prvních letech svého exilu nevzdával naděje na obrat situace, resp. že tyto zvěsti, které se mezi lidmi šířily, jej v naději udržovaly a že jim věřil natolik, že je neváhal v hojné míře zaznamenávat do svých *Pamětí*.

Téměř vždy má čtenář u tohoto typu záznamů pocit, že autor prezentovanému bezmezně věří. Proto může překvapit, když v jeho díle nalezneme takové zázračné proroctví, k němuž sám nakonec dodává, že se nenaplnilo. V roce 1630 tak čteme o němé děvečce, která promluvila. Před řadou svědků (mezi nimiž byla i řada kněží) vyprávěla, že „... se jí jeden bílý muž ukázal a kněžím evangelium sv. k potěšení kázati oznámiti poručil, a že v 5 nedělech mezi Wolfenbüttlem a Brunšvejkem se znamenitá bitva stane, z kteréž velká proměna v duchovním a světském stavu následovati má.“⁸⁴ Leč jak i sám Harant mimořádně uznává, nic takového se neodehrálo:

⁸⁰ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*. Praha 1897, s. 43.

⁸¹ Tamtéž.

⁸² Tamtéž, s. 45.

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ Tamtéž, s. 51.

„Nestalo se toho v těch 5 nedělech ani dosavad na tom místě.“⁸⁵ Bohužel nemůžeme z této stručné poznámky s jistotou určit, zda tak činí se zklamáním, zda se snaží poukázat na nedůvěryhodnost této zprávy či zda pouze konstatuje skutečnost.

Těžko zařaditelný příběh představuje záznam z roku 1630 o „zlém duchu v Mediolánu“. Může se jednat o popis morové rány, především pak o pokus nalézt viníka takové pohromy. „...a té noci před tím dal na předních místech, kde se lidé naň dívati měli, kudy jeti měl, nějaké prášku, od kteréhož potom množství tisíc lidí pomřelo.“⁸⁶

Mezi chudé exulanty nás přivádí další nadpřirozený úkaz z roku 1631. Při společném obědě dvou mužů se jeden z nich chystá krájet chléb. „A když sou jedli, hospodář krájejíc chléb, nůž se krví potil, a krvavou skývu chleba ukrojil. On domnívaje se, že jest se uřezal, neb že mu krev z nosu teče, odložil na stranu ten chléb, krájel po druhý; byl přece tak krvavý chléb; krájel po třetí, po čtvrtý, až i po šestý, on ještě krvavý byl. I utřel nůž o rukáv u košile, rukáv ukrvavený zůstal, čehož se ulekl, žádném nic neřekl...“⁸⁷ Když pomíneme záhadné zmizení druhého exulanta z celého příběhu, je třeba si povšimnout promyšlené výstavby celého kratičkého příběhu. Vše začíná chudým obědem dvou vyhnanců, vyprávění postupně graduje při vypočítávání mužových pokusů o krájení chleba a vrcholí jeho poznáním, že se zde děje něco zázračného („čehož se ulekl“). Muž se nakonec svěří své ženě, která rovněž několikrát zkusí utřít nůž o ubrus, ten samozřejmě zanechá na látce krvavé stopy. Chléb i ubrus je nakonec ukazován lidem, do úschovy je údajně přebírá Samuel Martinius z Dražova.⁸⁸ Otázkou však zůstává, kam se v příběhu ztrácí to nejpodstatnější, tedy onen zázračný krvácející nůž. O jeho osudu se z Harantova zápisu nedozvídáme nic. Autor rovněž nenaznačuje, jak bychom si tento úkaz měli správně vykládat – zda se jedná pouze o naznačení mimořádného a těžkého údělu českých exulantů, či zda jeho skrytý smysl může spočívat ještě v něčem jiném.

⁸⁵ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*. Praha 1897, s. 51.

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ Tamtéž, s. 52.

⁸⁸ Český luteránský kazatel a teolog.

V následujících letech se Harant zázrakům věnuje již jen velmi málo. V roce 1635 zaznamenává jako mimořádnou událost objev nové velké hvězdy: „... na den tří Králů starého kalendáře 6. Januarii, ukázala se nová veliká hvězda v Embden (ve) Frieslandu, která třikrát větší byla než slunce, když vychází aneb zapadá. Nejprv na východ ji spatřili, než vyšla, září od sebe dala, jakoby chalupa podál hořela, potom po páté hodině vyšla a své papršky vzhůru jako zdvižená metla, však dolů skloňující, měla...“⁸⁹ O této hvězdě pak dle Harantova záznamu pojednává astronom Hermanus de Werve, který jí dal jméno „Postbott“. Taková hvězda samozřejmě rovněž něco důležitého předznamenávala, v tomto případě pak, „že by souženým spomoženo bylo a je sužujícím pád,...“⁹⁰ Jinak řečeno, utrpení se chýlí ke konci a utiskovatele čeká pád. Neobvyklý astronomický úkaz přináší ještě i následující rok, kdy bylo pro změnu možno vidět krvavé slunce v Hofu. Z téhož roku pochází záznam o proměně vody v krev v Durynsku, nedaleko Erfurtu. Oba zmíněné úkazy z roku 1636 jsou vřazeny mezi záznamy týkající se především válečných událostí a jsou to poslední záznamy tohoto typu, které můžeme v *Pamětech* nalézt. V následujících letech jednoznačně převládají válečné události a rodinné záležitosti.

Abychom tuto kapitolu mohli uzavřít, je nutné přidat jisté shrnutí a vysvětlení několika skutečností. Jan Jiří Harant byl hluboce věřící člověk. Jako takový se jistě nebránil rovněž víře v nejrůznější příběhy o zázracích a proroctvích, které se v jeho době tolik šířily. Většina podobných příběhů totiž přinášela naději na změnu k lepšímu. Nebo se tímto způsobem dala vykládat. Nutno poukázat rovněž na jinou skutečnost – Harant zaznamenává pouze ty příběhy, které předznamenávají vítězství „jeho strany“. Nepochybujme, že v té době mohly kolovat mezi lidmi i příběhy zcela opačného rázu.

Ze všech zaznamenaných případů autor pouze jednou poukazuje na nenaplnění předpovědi (viz výše, předpověď velké bitvy). Přitom muselo být zřejmé, že k naplnění jím zaznamenaných proroctví nakonec nedojde (Fridrich Falcký umírá v roce 1632, jeho návrat na český trůn tím definitivně padá). Ke svým předchozím záznamům se však autor již

⁸⁹ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*. Praha 1897, s. 100.

⁹⁰ Tamtéž.

nevracel a nijak je neopravoval a nepřidával k nim dodatky. Takový návrat pro něj mohl být velmi bolestnou záležitostí.

Skutečnost, že se Harant v pozdějších letech již záznamům tohoto typu takřka nevěnuje (nezaznamenává je) může souviset s odevzdaností, s níž přijal svůj osud exulanta, a celkově se smířením s danou situací. Ve své době určitě nebyl jediný, kdo ztrácel naději na změnu k lepšímu, mnozí ztratili svou naději a víru zcela: „Nenaplněná touha barokního člověka uprostřed chaosu tohoto pozemského 'labyrintu' přiblížit se Bohu a porozumět znamením, jimiž vyjadřuje svou vůli, obnovit boží zákon, a tedy nalézt jistotu, spravedlnost a harmonii, končí deziluzí, rezignací a hlubokým pesimismem vyvěrajícím z reality současného světa.“⁹¹ Přestože Jan Jiří možná ztratil důvěru v proroctví a nadpřirozené úkazy, nikdy se nevzdal své víry v Boha.

6.2. Rodina a přátelé

Rodina byla pro Haranta vždy velmi důležitá, jak můžeme tušit z jeho záznamů v *Pamětech*. Ve chvíli, kdy je však donucen opustit svou vlast, svůj domov, stává se pro něj snad ještě důležitější. V cizím prostředí vyhnanství představuje rodina spojení s bývalým domovem. Nemůžeme se proto divit, že postupem času své rodině věnuje stále více prostoru.

Své místo v Harantově díle nalézají také jeho přátelé a známí, především pak ti, kteří s ním sdíleli osud exulanta. Několikrát v zápisech nalezneme formulaci „my Češi – exulanti“ v protikladu k „oni Němci“. Tento pocit jisté sounáležitosti s vyhnanými krajany, či spíše ostré vymezení se vůči domácímu německému obyvatelstvu je u Haranta jasně patrný.

Po několika stručných zmínkách o svatbě, úmrtí a dvou narozeních nových členů rodiny se Jan Jiří podstatně rozepisuje o posledních okamžicích života své první ženy Ludmily, která zemřela roku 1631, po třech letech v exilu, ve věku 52 let. Kromě skutečnosti, že Harantovy záznamy by mohly být hojně využity také jako pramen k dějinám lékařství,

⁹¹ SOBOTKOVÁ, M.: *Autor, text, adresát, v českých, polských a slovenských memoárech 17. století*. Olomouc 1996, s. 14.

jelikož pečlivě vypisuje nejrůznější a především z dnešního pohledu velmi podivné lékařské metody a léčivé přípravky („...též laštovičí hnízdo se jí pro vnitřní prým kladlo...“⁹²), vystupuje zde jako velmi oddaný a s láskou pečující manžel, který, když již nemohl lépe pomoci fyzickému tělu, snažil se alespoň podpořit svou ženu po stránce duchovní: „...i jindy jsem se s ní pomodlil... Prve též jsem jí četl z knížky velmi pěkné každodenní cvičení se v pobožnosti, sedmero přemýšlování člověka nemocného...A po přečtení k ní sem přišel a řekl jí: ‘Mý nejmilejší srdce, nestejskej sobě v tomto tvém kříži a v nemoci od Pána Boha na tebe vložené! Slyšela-li’s, co Kristus Pán pro nás, aby nás vykoupiti ráčil, trpěl?’“⁹³ Přímá řeč působí silně emotivně (jen zřídka Harant vyjadřuje své pocity) a takřka idealizovaný obraz obou manželů je dotvořen popisem chování Ludmily, která se tak i v těžké nemoci ukazuje být především pokornou a v Boha doufající ženou, která nakonec naplňuje ideál „dobré smrti“ v jeho nekatolické podobě⁹⁴. Po všem, co si v posledních hodinách vytrpěla, Harantova manželka „...pokojně a tiše v trpělivosti z toho světa do slávy nebeské v zásluze Krista Ježíše v pravé víře vykročila.“⁹⁵ Následuje podrobný popis Ludmilina pohřbu, kde samozřejmě nechybí výčet důležitých osob, které se jej zúčastnily (na závěr mužského seznamu dodává: „a jiných Čechův i Němcův“⁹⁶, podobně pak za seznamem ženských účastnic pohřbu: „též i jiné Češky, též i Němkyně“⁹⁷ – Harant v exilu vždy důsledně rozlišoval mezi Čechy a Němci, nápis na Ludmilině náhrobku je však v němčině). Harant na tomto místě poznamenává její nejdůležitější životopisné údaje (narození, svatba, počet dětí) a přidává seznam manželčiných kladných povahových vlastností („Jistě byla dobrá, šlechtná, milosrdná, poctivá a pracovitá žena.“⁹⁸). Záznam o úmrtí a pohřbu Ludmily Harantové z Příchovic uzavírá přepis smuteční písně, zpívané během pohřebního průvodu.

Svatba s druhou manželkou (Sabinou z Waldenfelsu), která se konala roku 1635, je popsána o poznání stručněji, přesto zde patrně nechybí žádná

⁹² MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*. Praha 1897, s. 54.

⁹³ Tamtéž, s. 54–55.

⁹⁴ KRÁL, P.: *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*. České Budějovice 2004, s. 136–137.

⁹⁵ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*. Praha 1897, s. 55.

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁸ Tamtéž, s. 56.

z podstatných informací. Je zaznamenáno, kde se svatba konala, kdo se jí zúčastnil, jaké dostala nevěsta věno, kdo byl oddávající a na závěr nechybí ani vzpomínka na bývalou manželku („Vdovcem sem byl po své nejmilejší manželce paní Lidmile z Přichovic 4 léta 30 neděl bez jednoho dne podle dnů, měsíců počítajíc.“⁹⁹). Rovněž nechybí údaj o věku obou novomanželů: Janu Jiřímu již bylo 55 let a Sabině 31 let. Nenalezneme zde však jakýkoliv emotivně zabarvený výraz.

Ovšem dlouhá nemoc a poslední okamžiky života Sabiny jsou opět zaznamenány do nejmenších detailů. Poprvé vážně onemocněla již v roce 1639, kdy město postihla pravděpodobně epidemie neznámého původu („... též jiní mnozí stonali i mřeli... chtěli tomu, že lidé sezdola z Tyrinku a z Míšně chudí, kteréž se své outočiště před hladem a jiným vzeli, to sem přinesli.“¹⁰⁰). Tehdy byla Sabina opět těhotná a za zmínku stojí skutečnost, že i přes vážnou nemoc odmítala zpočátku pomoc lékaře z obavy, aby díky jeho pomoci nepřišla o své dítě.¹⁰¹ V tu samou dobu onemocněla také Harantova dcera a on si tak mimořádně neváhá postěžovat na svůj těžký úděl: „Těž moje dcera Sibylla Mandelena, kteráž drobet povstala z nemoci, zase se těžce roznemohla, takže sem měl kříže domovního dost.“¹⁰² Sabina nakonec porodila zdravého chlapečka, jemuž však brzy po křtinách onemocněla chůva. Jelikož nemohli sehnat chůvu novou, „pivem se musel napájet.“¹⁰³ Podotýkáme, že chlapec mohl být tou dobou asi měsíc starý. Aniž bychom chtěli v této péči hledat příčinu následujícího (pod označením „pivo“ si nelze představovat právě jeho dnešní verzi), je třeba poznamenat, že chlapeček zemřel v sedmém týdnu života. Harant opět neváhá v detailech popisovat nemoc a stav dítěte: „11. den po témž ouvodu se na vnitřní psotník rozstonal a tu celou noc velmi plakal; v pátek 20. Septembris tu již bez pláče ležel a přece silně ručičkama hýbal. Tak pak celou noc velmi nemocný ležel, až ráno v sobotu na svatého Matouše v půl 7. hodině nad tou smrtí, posledním jeho nepřitelem, právo obdržal, a v Pánu usnul,...“¹⁰⁴

⁹⁹ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*. Praha 1897, s. 99.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 117.

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² Tamtéž, s. 118.

¹⁰³ Tamtéž, s. 119.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 118.

Tuto první vážnou nemoc však Sabina překonala a roku 1640 porodila dalšího syna, Jana Jindřicha. Následujícího roku však znovu těžce onemocněla a tentokrát se již plně nezotavila a po mnoha útrapách zemřela. Během líčení průběhu nemoci své ženy se ani tentokrát Harant neváhá zmínit, jak on sám toto období prožíval („...a nad takovou spěšnou a nenadálou nemocí velmi sem se zarmoutil...“¹⁰⁵ nebo „...ano v noci se čistě potila, naději měl jsem, že jí lépe bude,“¹⁰⁶ dále ještě „truchliv jsem byl, nevěda co činiti“¹⁰⁷). O manželku Harant samozřejmě opět vzorně pečoval, v jednu chvíli se dokonce zdálo, že se Sabina uzdraví, pak se však její stav rychle zhoršil. Zemřela, stejně jako první Harantova manželka, zcela klidně: „Kteráž velmi tiše a pokojně z tohoto bídneho světa do věčné a neskonale radosti se odebrala mezi 9. a 10. hodinou v letech věku svého 37...“¹⁰⁸ Dle očekávání následuje podrobný popis pohřbu, vypsání všech kladných povahových vlastností je však u Sabiny mnohem delší než u první Harantovy manželky, mimo charakterové rysy také připomíná její fyzickou krásu. Dokonce zde najdeme připomenutí jejich prvního setkání („Když sem potom (v) svém exilii a utíkání před sběří vojanskou divným řízením Božím, neumějíc na ni myslit, tu sem se s jinými Čechy do města Lichtenberku dostal, kdež ona s paní mateří svou byla tu po spatření seznání sem o tom více věřil, než prv pro vypravování.“¹⁰⁹) Harant je velmi osobní také při popisu pohřbu a zmiňuje se také o kázání, jehož téma podle knihy Job si Sabina zvolila již před dvěma lety.

Jan Jiří Harant nepochoval předčasně pouze obě své manželky. Rovněž zažil ztrátu několika svých dětí, velká část jich zemřela v raném dětském věku (jak bylo v té době běžné). Dva z jeho dospělých synů se zúčastnili bojů třicetileté války. Ve svých 22 letech zemřel roku 1632 první z nich, Jan Ratolt (sloužící ve švédské armádě), nikoliv na válečná zranění, nýbrž na „hlavní nemoc“.¹¹⁰ Při porovnání se zápisy týkající se smrti obou manželek působí záznamy o úmrtí syna relativně stroze. Popsané události

¹⁰⁵ MENCÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 145.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 146.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 147.

¹⁰⁸ Tamtéž.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 150.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 67.

získal pravděpodobně z dopisu („Rytmistr mi psal...“¹¹¹) a pouze je přepisuje, aniž by nad nimi ve svém textu projevil významnější citové pohnutí. Za důležité pro zaznamenání považuje samozřejmě synovo smíření se smrtí („Spasitedlně ten umírá, kdo svou duši Pánu Bohu poroučí.“¹¹² – Jan Ratolt však svá poslední slova pronesl v němčině), jeho pohřeb (mladík zemřel ve Francii, byl převezen několik kilometrů „do vsi jedné veliké podobojí jménem Thann,“¹¹³ aby zde mohl být náležitě pohřben) a na závěr tradičně vyjmenovává, v čem všem byl jeho syn úspěšný, kterými jazyky se dorozuměl (jednalo se o němčinu – Harant ji uvádí jako první, dále pak češtinu, italštinu a částečně také francouzštinu) a které hudební nástroje ovládal (housle, loutna, pravděpodobně trubka).

Druhý syn, Adam Rudolf Harant, následoval svého bratra o sedm let později. Ani on nezemřel kvůli své účasti ve válce, Jan Jiří dokonce ve svém zápise spekuluje, zda nebyl jeho syn otráven („...mluvilo se, jakoby mu něco dodáno bylo.“¹¹⁴), lékařská pomoc byla marná a Adam Rudolf zemřel roku 1639 ve věku 26 let. V *Pamětech* tentokrát čteme pouze o jeho úspěších ve vojenských postupech. Jeho bratr chtěl mrtvé tělo nechat přivést k pohřbu do Hofu, kde byla pochována jejich matka. To se ale kvůli obtížím způsobeným válečným tažením nezdařilo a Adam Rudolf byl pohřben ve městě Eisleben. Úmrtí obou synů jsou zaznamenána naprosto objektivně, bez jakýchkoliv náznaků citového vyjádření.

Mnohem podrobněji popisuje autor setkání se svým synem Kryštofem Vilémem, který jej nejméně třikrát přijel navštívit do Hofu. Tento syn se rovněž dostal do sporu (nejen) s panem z Kolovrat, který vyvrcholil střelbou. Jan Jiří Harant popisuje tyto události velmi detailně, opět využívá přímé řeči jednotlivých aktérů (tentokrát dokonce v originále – v němčině, a bez překladu). Pro pána z Kolovrat končí záležitost nakonec tragicky, zatímco Kryštof Vilém měl takřka neuvěřitelné štěstí – dvakrát na něj bylo vystřeleno, zůstal však nezraněn („...rytmistr Pering...za ním se s vytrženou pistolou pustil a naň nejprv vystřelil, a jeho v kapsu, (v) který měl velký nový fačalit od paní nejvyšší, byl skrze tu

¹¹¹ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*. Praha 1897, s. 66.

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ Tamtéž.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 111.

kabsu volověnou trefen, že mu ta kulka v kapse zůstala, však podšívky neprorazila, než sukno...“¹¹⁵, o okamžik později pak přišel druhý útok „...tu nejvyšší lejtevant z Kolovrat z tropy se vyrazí (s) vytrženou pistolou a Harantovi k hlavě směříc, a vystřelil. Však ochranou boží se chybil, a tu hned na utíkání k městu se dal.“¹¹⁶)

Nejzajímavějším „rodinným příběhem“ je však krátký pobyt Harantovy vnučky Anny Alžběty v Hofu. Roku 1640 přijela k Janu Jiřímu jeho snacha, vdova po Adamu Rudolfovi. Jelikož plánovala další sňatek, zanechala zde svou sotva tříletou dcerku (odpovědnost za výchovu dětí obvykle přecházela na rodinu zesnulého manžela¹¹⁷), kterou si její dědeček, Jan Jiří Harant velmi zamiloval. Dívenku charakterizuje následovně a rozhodně při jejím popisu nešetří chválou: „...děvčátko to malý, však tlustý a chytrý, tu zůstalo a ke všemu dobrému se vésti dalo, rádo se pánu Bohu modlilo ráno, před stolem, po stole i na noc, a velmi přátelské bylo, že naň každý laskav byl.“¹¹⁸ Harantovi však nebylo dopřáno těšit se ze společnosti děvčátka příliš dlouho. Za necelé dva měsíce od jejího příchodu do Hofu onemocněla Anna Alžběta neštovicemi. Podobně jako v případě nemoci obou manželek, i zde můžeme číst velmi dojemné líčení průběhu nemoci. Samozřejmě je zde opět akcentována náboženská stránka, u tak malého dítěte až stěží uvěřitelná. Např.: „... s dcerou mou Alžbětou Marjanou, strejnou svou, (s) kterouž ležela, se velmi modlila a po ní všechny modlitby a propovědění zákona, co jednom německy uměla, po ní vejslovně nic nevypouštějíc, říkala a vždy víc, aby se s ní modlila, velela.“¹¹⁹ nebo také „Sama od sebe říkala prv i v nemoci své: das wollt Gott Vat, Gott der Sohn, Gott der heilige Geist, totiž Bůh Otec, Bůh Syn, Bůh Duch svatý...ty slova v nemoci, když nespala i když ve spaní byla, říkala.“¹²⁰ Nejdokladněji pak působí scéna, kdy děvčátko, tak obsypané neštovicemi i v obličejích, že skoro nemůže vidět, přikáže, aby bylo přineseno k Janu Jiřímu: „...kázala se ke mně nésti. Když ji ke mně přinesla, chytila se mne oběma rukama okolo

¹¹⁵ MENCÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 169.

¹¹⁶ Tamtéž.

¹¹⁷ GOODY, J.: *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha 2006, s. 90–91.

¹¹⁸ MENCÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 136.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 137.

¹²⁰ Tamtéž.

hrdla a řekla ke mně: 'Mein lieber Grossvater, du bist mein lieber Schatz,' což na česko jest: 'Můj milý pane dědku, ty jsi můj milý poklad,' jakoby snad tu ode mne mé milé dítě rozžehnání bralo, a že jsem ji na dobré vedl, v její maličkosti děkovalo...¹²¹ Děvčátko po deseti dnech nemoci zemřelo, Jan Jiří pro svou vnučku následně vystrojil relativně velký pohřeb.¹²²

V jednom jediném případě věnuje Jan Jiří Harant podobně rozsáhlý prostor jako úmrtím nejbližších také svatbě. Stejně tak postrádá tento záznam z roku 1645 obvyklou strohost, stručnost a šablonovitost – typickou pro většinu svatebních záznamů, včetně jeho vlastní svatby se Sabinou z Waldenfelsu. Mimořádně se jedná skutečně o příběh v pravém slova smyslu. Harant začíná své vyprávění dopisem, který byl adresován jemu a jeho dceři, Alžbětě Marianě. Pisatelka, Marie Fuchsová, posílá pozdravy a oznamuje, že brzy přijede. Nedostavila se však do Hofu sama, nýbrž společně se svým synem Ludvíkem Vilémem. Během tři týdnů trvajících pobytu se seznamuje Harantova dcera s mladým Fuchsem („A tak, co zde byli tři neděle, málo který den prošel, aby k nám nepřišel.“¹²³). Mezi oběma mladými lidmi tak vznikl milostný vztah, udržovaný posléze skrze dopisy. O několik měsíců později přišla žádost o ruku. Marie Fuchsová přišla nejprve vyjednávat se samotnou Alžbětou Marianou, ta však nechtěla svatbu příliš uspěchat, přišel ji proto přemlouvat i Ludvík Vilém, ale rovněž nepořídil, jelikož jako poslušná dcera nechtěla Alžběta Mariana slíbit nic bez svolení svého otce („...ale ona nechtěla mu bez vůle mé nic připovědět, šla ke mně, a mne za radu a vůli mou žádala.“¹²⁴). Jan Jiří se sňatkem souhlasil, o pět dní později Ludvík Vilém oficiálně požádal o Alžbětinu ruku a krátce nato se konala svatba. Ve svatebním kázání měl kněz údajně připomenout popraveného Kryštofa Haranta („...kdež také dotekl dobré paměti pána pana Kryštofa Haranta, že v knize putování své píše též o zahradě znamenité v městě Padui, a ženicha přirovnával k Samsonovi, jak

¹²¹ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 137.

¹²² KRÁL, P.: *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*. České Budějovice 2004, s. 227–228.

¹²³ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 181.

¹²⁴ Tamtéž, s. 182.

Samson oblíbil sobě manželku z cizího národu, že od ní neupustil, až ji dostal,...“¹²⁵), rovněž je zde opět připomenut motiv cizího národa.

Závěrem shrňme, že v této kapitole byly vybrány k rozboru ty nejdůležitější rodinné záznamy, takové, které jsou pro Harantův styl charakteristické a ve kterých lze dobře sledovat, jaký význam přikládal autor své rodině. Mohli jsme si všimnout, že nejpodrobněji (a zároveň nejvíce procítěně) zapisuje události, jichž byl sám svědkem, které sám aktuálně prožíval (smrt obou manželek, malé vnučky), zatímco při záznamech o smrti synů, o které se dozvěděl zprostředkovaně, již autor není tak sdílný, pouze přepisuje zprávy, ponechává zde pouze minimální prostor pro vyjádření vlastních myšlenek, názorů a pocitů. V případě synů se jedná spíše o schematické záznamy (snaha poukázat na „dobrou smrt“), u manželek a vnučky je pak autor více kreativní, chce zaznamenat vše důležité a mimo jiné se zde neostýchá připomenout svou vlastní osobu.

V *Pamětech* však kromě těchto vybraných příběhů můžeme najít řadu dalších, podstatně kratších (většinou jedna až dvě věty), záznamů týkajících se narození, svateb a úmrtí Harantovy rodiny (ale také rodiny jeho manželek). V těchto případech se jedná ve valné většině případů o převzaté informace, které se k autorovi dostaly až s jistým časovým odstupem, neměl proto důvod k rozsáhlejším zápisům. Nejdůležitější zde bylo jejich samotné zaznamenání.

Nejen nejbližší rodina, ale také vzdálenější příbuzní a přátelé představovali důležitou složku Harantova nového domova. Proto i oni mají jistě místo v jeho díle, ačkoliv v tomto případě nenalezneme žádné rozsáhlejší texty a většinou se jedná pouze o krátké zápisy.

Delšího záznamu se dostalo např. panu Mikuláši Braumovi, který byl stejně jako Harant exulantem a který mu odkázal své knihy. Zemřel roku 1638 v Hofu a autor *Paměti* připomíná jeho vysoký věk (84 let) a také jeho povahové vlastnosti: „Dobrý, pobožný, starý člověk, kterýž svůj věk zde v Hofu čtením písem svatých, zpíváním písní pobožných a žalmů

¹²⁵ MENCÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*. Praha 1897, s. 182.

a modlením ztrávil. Když se ho v nemoci ptali, chce-li co, odpověděl, nic než aby v nebesích s jinými Pánu Bohu halleluja zpíval.“¹²⁶

Významnost přátel a známých, kteří s Harantem sdíleli osud exulanta, můžeme postřehnout z jeho *Paměti* i jinak než pouze ze záznamů věnovaných přímo jednotlivým osobám. Pocit sounáležitosti vyjadřuje také např. ve vyprávěních osobních zážitků nahrazením ich-formy kolektivním „my“: „My potom k večeru z lesů do chaloupky při lesích jsme přišli...“¹²⁷ nebo: „My na ten den v pátek po provodní neděli [28. dubna] ušli jsme z Leitenberku do vsi Loquitz...“¹²⁸

¹²⁶ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*. Praha 1897, s. 108.

¹²⁷ Tamtéž, s. 90.

¹²⁸ Tamtéž, s. 91.

6.3. *Třicetiletá válka očima Jana Jiřího Haranta*

Velké procento záznamů v *Pamětech* představují rovněž zahraničněpolitické události dotýkající se třicetileté války. Tento typ zápisů dodává Harantovu dílu další rozměr – nelze je tudíž považovat za „pouhou“ rodinnou kroniku. Se samotnou tematikou domova v *Pamětech* souvisí tyto zápisy spíše okrajově, ale nelze je ponechat bez povšimnutí. Autor zde dokazuje především široký rozhled a povědomí o evropském dění, v neposlední řadě je nutné poukázat také na samotný zájem o toto dění a snahu o zaznamenání důležitých událostí. I v Harantově zpravodajství o průběhu třicetileté války však můžeme narazit na zmínky o jeho rodině – přece jen jeho synové se bojů aktivně účastnili jako vojáci a Jan Jiří tuto skutečnost na vhodných místech připomíná, např. při líčení postupu Tillyho¹²⁹ vojsk: „Kurfirst [saský kurfiřt Jan Jiří] ležel svým lidem, (pod kterýmž sem měl též dva syny, Jana Ratolda pod regementem Wolf Adama z Steinau pod kompanií nejvyššího wachmistra Karla z Streitberku, a druhého mladšího Adama Rudolfa pod regementem Jana Vilíma knížete saského z Altenburgku pod kompanií Marka z Heinu)“.¹³⁰ O kus dále pak popisuje také osudy svých synů v bitvě u Lipska v roce 1631, oba vyvázli živí, Adam Rudolf byl zraněn.¹³¹ Jeho zájem o válečné dění je samozřejmě spojen také s tím, že se dlouho nevzdával naděje na příznivý obrat pro protihabsburskou stranu. Přestože se pravděpodobně snažil o událostech informovat objektivně a bez emocí, v řadě případů se mu to nepodařilo.

Mezi zahraničněpolitické události mající souvislost s průběhem třicetileté války můžeme u Haranta zařadit široké spektrum záznamů. Autor neváhá zapsat návštěvu saského kurfiřta Jana Jiřího s rodinou na zámečku v blízkosti Hofu (Harantova aktuálního bydliště) v září roku 1630. Tato zpráva by dle dnešních měřítek mohla být označována takřka za bulvární: „...sjeli se také v Selbu městečku na zámek margraběte Christiana magdeburského, 3 míle od Hofu, kurfirst saský Jan Jiří (s) svou manželkou, 4 syny a dcerami, a bratr jeho Jan Jiří, kníže saský z Altenburgku, a jiní

¹²⁹ Johan Tserclaes, hrabě Tilly (1559–1632), velitel vojsk katolické ligy v době třicetileté války.

¹³⁰ MENCÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 61.

¹³¹ Tamtéž, s. 63.

knížata z Weimaru, a páni. Nejprv ve čtvrtek zvěř stříleli, potom rozmlouvání své měli a hodovali; 13. (23.) zase se rozjeli.“¹³² Ve skutečnosti takové setkání, do kterého byl zahrnut lov jakožto kratochvíle nejvyšší šlechty zcela samozřejmě, znamenalo důležitá politická jednání a není proto nijak udivující, že Harant tuto návštěvu zaznamenává. Jiným příkladem takového setkání významných politických představitelů může být příjezd Fridricha Falckého za švédským králem Gustavem II. Adolfem 11. února 1632: „Než král český z Nyderlandu z města Haagu, kdež se (ve) svém vyhnanství ty léta zdržoval, na povolání jeho k němu do Frankfurtu přijel, kdež byl velice vzácně od krále švédského přivítán a přijat za pravého krále českého a kurfirsta falckrabí držán, titulírován.“¹³³ Pro Haranta spojení Fridricha Falckého se švédským králem a uznání jeho titulů jistě znamenalo mnoho nadějí, ty však byly ztraceny již za půl roku – 29. listopadu 1632, kdy Fridrich Falcký zemřel v Mohuči na morovou horečku (už 7. listopadu se definitivně rozešly cesty švédského a „zimního“ krále).¹³⁴

Podstatnou část tohoto typu zápisů představují vojenské záležitosti (přesuny vojsk, bitvy, obléhání měst, zabraná území, drancování oblastí apod.). Právě u těchto záznamů můžeme vysledovat Harantovu neobjektivnost. Vojska protihabsburské koalice většinou nedrancují, jejich vojáci bezdůvodně nezabíjí „civilisty“, k jejich útokům dochází teprve po provokaci nepřátelské strany atd. Ukázkou takové provokace nalezneme v roce 1631 při popisu dobývání města Frankfurtu nad Odrou švédským králem: „Kdež jich nejprve za vzdání města žádal a je že by chtěl odtud se vším jich propustiti, oni se na odpor postavili, neřku města nestoupili, nýbrž posměšně mu odpovídali, naň povolávali, kam jest kusy děl, též ku posměchu hus přes zdi vyvěsili. Ale král nic před sebe nebral, a po vyslyšení Božího kázáného a svatých modliteb vykonání tu se na město dal a jednomu lejteňantu zmužilému přiřčením za jeho mužnost jistou summu peněz a kapitánstvím, kterýž nejprv do města vlezl a jiní za ním a císařské

¹³² MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 50–51.

¹³³ Tamtéž, s. 67.

¹³⁴ ČECHURA, J.: *Zimní král aneb české dobrodružství Fridricha Falckého*. Praha 2004, s. 355–356.

mordovali.“¹³⁵ Zcela jinak autor postupuje při popisu dobývání Magdeburku ligistickým vojskem pod vedením generála Tillyho, ke kterému došlo 10. 5. 1631: „Tu se teprva na ně dokonale rozhněvali [císařští vojáci] a zapálili v hněvě, že domy vyráželi, co natrefili, bili, mordovali, brali a vydrancovali a potom zapálili, od čehož na rozdílných místech oheň povstal... Matky své dítky z ouzkosti přes zdi do Labe metaly, do studnic skákaly, radní páni na rathaus se dali, tam se zavřeli a bídňě uhořeli. Fraucimorů co nezbili a oheň nespálil, zajali, do ležení sebou vedli a je o poctivost připravili, a která mrzčejší byla a jim se nehodila, tu prodali za 4, 6 i 8 grošů, po třech krejcařích jeden groš počítajíc. Na rynku bylo ještě 600 musquetýrů, kterýž nechtěli žádati quartiru, tak se zmužile bránili, než sami (s) světa sešli, že přes tisíc císařských pobili.“¹³⁶ Přestože se v případě Magdeburku jednalo skutečně o krveprolití (byl naprosto vydrancován a město ztratilo až dvě třetiny ze svých třiceti tisíc obyvatel¹³⁷), švédská vojska ve Frankfurtu nad Odrou rovněž drancovala.¹³⁸ To však Harant nezmiňuje, naopak dobývání Magdeburku líčí velmi expresivně s názornou ukázkou prováděných krutostí (v protikladu k nim pak uvádí statečnost mušketýrů, kteří se bránili přesile, dokud nebyli zmasakrováni). Z obou výše citovaných ukázek je jasně patrné, kterým vojskům autor přeje vítězství. Představa vypleněného Magdeburku vede Haranta v závěru záznamu také k zamyšlení nad stavem lidské společnosti, které doplňuje apokalyptické vyličení celé události: „Za zrcadlo má nám všem křesťanům věrným k polepšení bejti. Mrtvá těla i hovědí, kteráž velmi smrděla, na vozy brali a do řeky Labe metali, a tu svůj pohřeb měli. Pane Bože, uchovejž dále takového tyranství všech věrných k tobě v těchto bídách dnem nocí volajících, a pomsti tu nevinnou krev, kteráž k tobě volá.“¹³⁹ Pouze zřídka se Jan Jiří Harant ve svých Pamětech obrací přímo k Bohu, zde je pak jeho prosba dokladem toho, jak hluboce na něj události v Magdeburku zapůsobily.

¹³⁵ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*. Praha 1897, s. 53.

¹³⁶ Tamtéž, s. 59.

¹³⁷ MUNCK, T.: *Evropa sedmnáctého století*. Praha 2002, s. 49.

¹³⁸ Tamtéž.

¹³⁹ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*. Praha 1897, s. 59.

Zcela opačné bylo chování švédských vojáků po dobytí Würzburgu. Když se město v roce 1631 vzdalo švédskému králi, nebylo dle Harantova zápisu při tažení do města ublíženo ani jednomu člověku.¹⁴⁰ Dokonce pak „ženy, děti, panny i mnišky, kteréž na zámek se daly, beze všeho jim ublížení do města zase od soldatů sprovazeny a proti položení vejplaty snesitelné svobodné a při pokoji zanechány byly.“¹⁴¹ S vylíčením magdeburských událostí už tento záznam více kontrastovat nemůže.

Velmi působivé je rovněž líčení některých významných bitev. Jako příklad můžeme uvést popis bitvy u Lipska v roce 1631. Autor nejdříve uvádí počty vojáků v jednotlivých armádách (upozorňuje také na to, že odhady se různí), pak začíná samotná bitva: „Nejprve na dvě hodiny k sobě z kusů stříleli, kdež mnoho set ran k sobě udělali s velikou škodou na lidu, však více Tillovi od kurfirstské střelby, takže Tille přinucen byl, nechtíc víc škody od střelby snášeti, na nepřítel po polodni uhoditi. Kdež s několika regimenty na levé křídlo kurfirstské armády, [...] kdež se rejtarstvo verbované velmi dobře chovalo, ale pěchota a ritrperdt utíkali, na své tovaryše voheň dávali i zbraně od sebe házeli, takže s nimi dosti dlouho činit měli, než je v šlachtordnunk zase uvedli...“¹⁴² Nejdramatičtější však působí obrat, který nakonec znamenal vítězství pro švédského krále Gustava II. Adolfa a porážku pro Tillyho (autor samozřejmě neopomíná zmínit chrabrost švédského krále a jeho zásadní přínos pro konečný výsledek bitvy): „V tom když Tilli na kurfirstů lid uhodil, král [švédský král Gustav II. Adolf] (se) svým lidem po straně zticha též na lid Tillů uhodil, kurfirsta retoval, a nepřítel doprostřed téměř mezi kurfirstů a svůj lid vrazil a rytířsky nad ním zvítězil, pobil a rozehnal. Pěchota se znamenitě rytířsky hájila, jeden regiment, jak v šlachtordnunku stál, tak hned tu pobit (se) svými píkama i muškety se skladl na tom místě.“¹⁴³ Vzhledem k účasti svých dvou synů (Jana Ratolta a Adama Rudolfa) v této bitvě, byl Harant o jejím průběhu jistě velmi dobře informován, jejich osobní vzpomínky a vyprávění mohly představovat jeden z pramenů pro tento záznam.

¹⁴⁰ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*. Praha 1897, s. 64.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 65.

¹⁴² Tamtéž, s. 63.

¹⁴³ Tamtéž.

Protestantské armády ztrácejí Harantovu přízeň ve chvíli, kdy se on sám stane do značné míry obětí válečného běsnění (viz podkapitola *Osobní zážitky*). Na vlastní oči má možnosti vidět, že vojáci všech armád se k lidem chovají stejně krutě a nezáleží příliš na tom, za koho bojují. Nadále se samozřejmě věnuje velmi podrobně válečnému tažení, přesunům armád, dobývání měst a bitvám, tyto však nejsou již líčeny tak barvitě, jedná se spíše o strohé (přesto značně podrobné) záznamy. Jediným místem, kde ještě dává do protikladu chování císařské a švédské armády, je situace v Čechách v roce 1639, kdy se Švédům podařilo získat řadu území: „Ty kraje, které v Čechách dostal, zase pod obojíma kněžíma osadil, i statky vzaté vyhnaným jejich zase dával, a řád znamenitý podle toho patentu¹⁴⁴ držel, že žádný obyvatelům nic škoditi nesměl. Mohlo se s potahem volně vyjet, dělat, vorat. Naproti tomu přátelé císařští, nač přišli, brali, drancovali, žádného nešancovali, že lidé nic dělati nemohli, neb potah všecken pobrali, kde jednom mohli na mnoha mil od Prahy, i pálili a mordovali na šlak nepříteli.“¹⁴⁵ Při dalším popisu švédského tažení na území Čech však Harant zmiňuje i škody způsobené švédskou armádou.

Většinu následujících bitev třicetileté války autor nelíčí v takových podrobnostech, spíše stručně zapíše nejdůležitější informace (kdo bojoval proti komu, počty vojáků, kdo vyhrál, příp. jaké okolnosti vedly k porážce apod.). Výjimkou je např. popis druhé bitvy u Lipska v roce 1642 nebo bitvy u Jankova z roku 1645 (viz podkapitola *Zprávy z Čech*), kde se opět pouští do dramatického a detailnějšího vylíčení bojů. V tomto případě dokonce vypisuje seznam zabitých, zraněných a zajatých důstojníků, z císařské i švédské armády.

V řadě případů Harant přepisuje celé (nebo jejich významnou část) dokumenty z politických jednání a prohlášení panovníků (případně velitelů armád), přinejmenším je v některých případech shrnuje a vybírá pouze to nejdůležitější. Velkou ranou pro autora musel být mír uzavřený roku 1648 v Münsteru: „Když se tak toho roku dalo a Švédové takové znamenité štěstí měli, nadál se každý dobrému pokoji. V tom, když Staré Město pražské

¹⁴⁴ Znění patentu přepsáno v *Pamětech* na s. 113.

¹⁴⁵ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic*. Praha 1897, s. 117.

opravdově chtěli dobejvati a jistou nadějí měli, že je dostanou, a tak by dále nebylo činiti než o Budějovice a Plzeň v celé české zemi, učinili v městě Minstru (ve) Westfalii pokoj téhož léta 1648 14. Octobris.“¹⁴⁶ Jak naznačuje v úvodu citace, mír přišel podle jeho názoru brzy a měl bohužel pro české evangelické exulanty fatální důsledek. České země se totiž staly dědičně součástí habsburské monarchie a jediným povoleným náboženstvím zůstalo samozřejmě katolické vyznání. Nakolik měl vestfálský mír vliv na ukončení Harantových *Pamětí*¹⁴⁷ zůstane možná navždy otázkou.

6.3.1. Zprávy z Čech

Mimořádně se v prvních exilových letech mezi Harantovy válečné zprávy dostanou také informace o dění v Čechách. Ani zde pak neskrývá svůj názor na tamní katolíky, např. když líčí atmosféru v Čechách poté, co generál Tilly získal Lipsko: „Z toho, když o tom v Čechách i jinde mezi papeženci zvěděno bylo, jak Tille v kurfirstově zemi hospodaří, že i Lipsko vzal, velice veseli byli, Te deum laudamus zpívali, a že jest již po kacířích, pravili.“¹⁴⁸

Tato nálada se jistě poněkud změnila již v listopadu roku 1631. Armáda saského kurfiřta Jana Jiřího velmi strádala díky nedostatečnému zásobování (Harantovo líčení je opět velmi emotivní a podrobné: „pěchoty samé v Lužicích přes dva tisíce pomřelo; nebo takový hlad měli, že pupek na hnoji od slepice neb husy mnoho dní vyhozený od nepřítele brali, vykuchávali, pekli a neslané jedli...“¹⁴⁹) a její následující přesun z Lužice do Čech znamenal pohromu. Přestože Praha se Janu Jiřímu vzdala, její obyvatelstvo nebylo nijak zvlášť ušetřeno strádání: „Věrným Božím a vyhnancům do jich domů nejvíc lidu dáváno, a co měli v nich od

¹⁴⁶ MENCÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*. Praha 1897, s. 193.

¹⁴⁷ Vestfálský mír a jeho důsledky jsou jedním z posledních zápisů, následuje ještě krátká zpráva o svatbě císaře Ferdinanda III., o narození další Harantovy vnučky a posledním zápisem jsou zprávy o hladomoru a morové epidemii v Čechách, v jejichž důsledku zemřel nejstarší syn Jiřího Fridricha Haranta.

¹⁴⁸ MENCÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*. Praha 1897, s. 62.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 65.

proviantu, to pobráno; jinejm jednuškám¹⁵⁰ nejtuzším ani židóm nemnoho se škodilo. Gemeinsoldátům pod oběšením zapověděno, aby nic neškodili, ale vyšší i jich principál dobře sobě od vín, obilí a jiných věcí po vodě i po zemi navezli.¹⁵¹

Další informace z domova podává hned následující rok, kdy armáda generála Valdštejna získala Prahu, což Harant nijak nekomentuje, pouze o dalším tažení těchto vojsk poznamenává, že nadělali „znamenité škody“.¹⁵²

Rozsáhlejší záznamy o dění v někdejší domovině přicházejí především s tažením švédské armády do Čech v roce 1639 (cílem Švédů byly české země i v roce 1634, tuto událost však autor komentuje pouze stručně v jediném odstavci, nutno však dodat, že se nesnaží zamlčet plnění těchto vojsk¹⁵³). S přítomností švédských armád na českém území v tomto a následujícím roce byla (jistě nejen u Haranta) spojena jistá naděje na obrat v záležitosti české otázky. Pravděpodobně z tohoto důvodu můžeme v Harantových záznamech opět vysledovat jisté náznaky neobjektivního hodnocení.

Výše uvedená citace stavící do protikladu řádné chování švédské armády a naopak neurvalost císařských vojsk, pochází právě z tohoto období. Autor však nemůže zamlčet řadu násilných činů spojených s působením švédských vojsk na území Čech, většinou však pro ně dokáže nalézt jakési odůvodnění: „Arcikníže Leopolt když přijel do Prahy, vydal patent, aby žádný nepříteli nekontriboval pod nemilostí. Což když se stalo, dal některý města, městečka i vesnice páliť Panyr,¹⁵⁴ tak zpráva dávána, že nechtěli kontribovati.“¹⁵⁵ Tedy ve chvíli, kdy měla města a vesnice odeprít švédským vojskům zásoby, bylo nutno dát najevo, že takové jednání nebude v žádném případě trpěno. Většinou se však Harantovy záznamy omezují na prosté popisy přesunů vojsk. Nejvíce se autor rozepsal při barvitém líčení dobytí (ovšem jen díky zradě švédského vojáka, která je rovněž podrobně

¹⁵⁰ jednuška = potupné označení člověka přijímajícího pod jednou způsobou

¹⁵¹ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 65.

¹⁵² Tamtéž, s. 68.

¹⁵³ Tamtéž, s. 93.

¹⁵⁴ Johan Gustavson Banér (1595–1641), švédský vojevůdce.

¹⁵⁵ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 119.

popsána) Mladé Boleslavi císařskými armádami: „Těž dostali města Mladé Boleslavě zradou, jak se od švédských zpráva dávala, když Panyr u ní s lidem svým ležel a s císařskými rád bitvu svésti chtěl (Königsmarcka¹⁵⁶ s lidem pod sebou majícím zadu za sebou v kraji žateckým nechal). Tu že císařští bitvu mu těž podali se vzkázáním,..., na kteréžto vzkázání Panyr (se) svým lidem s veselostí a velikou žádostí proti císařským táhli; ale císařští jsou jich nedočekali, nýbrž na pět mil zpátkem postoupili a všecko po sobě vytrávili. Panyr že tu 4 dni na ně čekal,..., zpátkem se dal. A tu po odtažení jejich od Mladé Boleslavě jeden soldat švédský v městě že jest dostal jednoho znamenitého zazděného pokladu, a aby ho mohl zachovati, k Císařským že se dal, a zprávu jistou, kudy by nejpříhodněji město zlíztí a je vzítí mohli, oznámil.“¹⁵⁷

Po tomto neúspěchu se švédské armády přesunovaly z českých zemí. Jistě nejen pro Jana Jiřího Haranta takový vývoj představoval zklamání („Což též i někteří z císařských divně to judicírovali, proč Panyr z Čech táhne, že není poražen, nýbrž dosti silen.“¹⁵⁸) Proto možná také vůbec neváhá zaznamenat, jak se při svém odchodu z českého území švédská vojska chovala: „Švédovští, než vytáhli z Čech, vyplundrovali, totiž koně pobrali a co lepšího, Toužím a Planou a jiná místa, a osadili zámek Tetš, Oustí, zámek Teplici, též Brumov.“¹⁵⁹

Odchod Švédů však nebyl definitivní, roku 1642 stáli před Olomoucí, o jejímž dobytí Harant podrobně informuje. Dokonce si neodpustí ironickou poznámku o tom, že se město vzdalo Švédům předčasně: „Vidí se nyní, jak Olomouc dobře zdržena bejti mohla, nebude nejvyššímu Miniato Miniati¹⁶⁰ dobře děkováno, že to město tak brzy vzdal...“¹⁶¹

Kromě dobývání měst a škod působených jednou či druhou armádou během tažení (zde stojí za připomenutí vyrabování statků Harantova syna Jiřího Fridricha švédskou armádou: „...kdež do 700 ovec, dobytka hovězího

¹⁵⁶ Johan Christoffer von Königsmarck (1600–1663), švédský generál.

¹⁵⁷ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 122.

¹⁵⁸ Tamtéž.

¹⁵⁹ Tamtéž.

¹⁶⁰ Plukovník Antonio Miniati vydal město po pouhých čtyřech dnech švédského obléhání.

¹⁶¹ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 160.

do 30 kusů, sviň, koz a kozlů a drůbež všecku synu mému spotřebovali a rozebrali, obilí též, krom pšenice a ječmene něco zanechali, jiné potrávili a rozundali.“¹⁶²) je nutno zmínit mezi událostmi z Čech především bitvu u Jankova, ke které došlo v roce 1645. Střetly se zde švédská a císařská armáda a tato bitva je dnes označována za jednu z nejkrvavějších z celé třicetileté války. Harant této události věnuje značný prostor, informuje o ní velmi podrobně a uvádí i jeden ze zdrojů předkládaných informací: „V psaní feldmaršálka švédského Leonharta Torstenson¹⁶³ komendantu do Lipska učiněné(m) stojí, že z Přeštic táhl bez odpočívání (ke) Klatovóm, odtad k Horažďevovicóm; a tu již císařští málo před ním byli přitáhli a přes vodu Otavu se dali...“¹⁶⁴ Většina záznamu o této bitvě je de facto pouze přepsána z „psaní“ uvedeného v citaci. Jan Jiří Harant sám sice bitvu nehodnotí explicitně jako nejkrvavější, pro takové přirovnání však najdeme v záznamu podklady: „... co pak oficírů, kterých velmi mnoho semotam na placu rozmetáni jsou a ne všickni vlastně poznáni bejti mohou, zůstalo...“¹⁶⁵

Posledním významným zápisem týkajícím se dění v Čechách během třicetileté války je útok Švédů na Prahu a její vyplenění v roce 1648.

Na závěr této podkapitoly připojíme ještě zmínku o jednom ze zdrojů Harantových informací o dění v Čechách. Velkou roli v tomto ohledu totiž jistě sehrál autorův syn Jiří Fridrich, který neodešel do exilu, kontakt se zbytkem rodiny ale zcela jistě neztratil. Důkazem může být nejen řada záznamů týkajících se nových přírůstků do jeho rodiny, příp. úmrtí rodinných příslušníků, ale právě velmi detailní informace o pohybech armád přes české území, o náladách mezi obyvatelstvem apod. Tyto informace měl Jan Jiří Harant jistě možnost získat i jinak, nicméně zprávy od vlastního syna mohl také považovat za věrohodnější zdroj. Rovněž další synové, kteří zkoušeli své štěstí v armádě a řady bitev se sami zúčastnili, byli jistě vysoce ceněným pramenem informací. O tom, jak putovaly dopisy mezi jednotlivými členy Harantovy rodiny, si můžeme udělat obrázek z následující citace: „A v tom Jiřímu Fridrichovi přinešeno psaní od bratra

¹⁶² MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 174.

¹⁶³ Lennart Torstensson, hrabě z Ortaly (1603–1651), švédský generál

¹⁶⁴ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 175.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 176.

jeho Krištofa Viléma, nejvyššího lejtenanta a v ten čas komendanta na Písku, o té bitvě. A komendant plzeňský je nejprv v bráně dostal a císaři je přines, on je odtevěl a nejprv přečetl, a potom synu mému Jiřímu Fridrichovi posláno bylo.“¹⁶⁶

6.3.2. Osobní zážitky

Většina zpráv týkajících se třicetileté války se k Harantovi dostávala zprostředkovaně, sám již nebyl ve věku, kdy by se mohl aktivně účastnit bojů, ani nezastával žádnou politickou funkci. Přesto však během jeho života v exilu nastaly okamžiky, kdy jej válečné události zasáhly přímo (tedy sám se ocitl uprostřed dění), okamžiky, kdy se sám ocitl v ohrožení života. I tyto příběhy považoval Jan Jiří Harant za důležité pro zápis a tyto se pak společně s některými rodinnými příběhy (např. úmrtí manželky) nejvíce přibližují deníkovým záznamům.

Poprvé se tak stalo v roce 1632, kdy císařská armáda operovala nedaleko Hofu. Nebezpečí, ve kterém se tím pádem autor sám ocitl, líčí následovně: „Nebo my Čechové, co nás v Hofu bylo, krom pana Mikuláše Brauna a paní Justiny Oudražské, všickni sme se z Hofu do Culnpachu dali, strachující se císařských, kteří již po markrabství štráfovali, pálili a mordovali.“¹⁶⁷ Drancující vojáci donutili Haranta a další k útěku z města, z nejasných důvodů (autor je neuvádí) se však většina uprchlíků rozhodla pro návrat do Hofu. Harant však pravděpodobně o nutnosti odchodu nebyl zcela přesvědčen, jak sám dodává: „Má vůle dokonalá byla v Hofu zůstati, myslíc sobě, že jim vždy někde do rukou přijdu, jakož se to po přijetí našem do Hofu stalo.“¹⁶⁸ Nelze s určitostí říci, zda se v jeho úvaze projevuje spíše smířenost s předem daným osudem, nebo zda se jedná o projev racionálního uvažování a snahy nepodléhat všeobecně vládnoucí panice. Jak je ovšem naznačeno v závěru citace, město Hof se císařské armádě vzdalo ve chvíli,

¹⁶⁶ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*. Praha 1897, s. 177.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 69.

¹⁶⁸ Tamtéž.

kdy se tam již Jan Jiří Harant vrátil. Okupace císařskou armádou neznamenal však pravděpodobně významná příkoří pro obyvatele, o ničem takovém se alespoň autor nezmiňuje.

Naopak od švédské a kurfiřtské armády se městu dostalo velmi nešetrného zacházení, o kterém Harant nejenže nemlčí, dokonce si v závěru záznamu neodpustí srovnání s nepřátelskou armádou: „...kurfirstští s mnoha kompaniemi do města, i Taubadl (se) Švédskými vtrhli, a co lidé měli v klášteře zazděno i jinde, vybrali, vykopávali. Též obilí z kláštera knížecí i v domích brali a do Plavna vozili; (v) mnohých domích kamna, lavice, stoly, dvěře, vokna potloukli a posekali, a huř činili než nepřítel.“¹⁶⁹

Ani v následujícím roce (1633) nebylo město, ani jeho obyvatelstvo ušetřeno válečného drancování, dokonce ztratilo jakékoliv obrany, neboť byly zničeny a spáleny městské brány.¹⁷⁰ Zatímco však císařské jednotky opět drancovaly Hof, nacházel se Jan Jiří Harant v Lichtemberku, ovšem i sem vpadli hned vzápětí císařští. Místní se proto rozhodli pro útěk, který však dlouho nebral konce: „My pak Čechové i Němci, co nás na mnoze v Lichtemberku bylo, v středu po 10. neděli po svaté Trojici, jinak 27. Augusti, dali sme se před samým večerem na půl míle od města do jedné vsi pod léno pana Rejsa, jménem Šleku, někteří do Lobensteinu. Na ráno pak z Šleku paní hejtmanová lichtemberská, paní z Waldenfelsu, a my Čechové s ní dali jsme se do vsi Altensesu na panství pana Rejsa na grunty pana Křištofa Daniele z Watzdorfu.“¹⁷¹ Putování pokračovalo přes řadu dalších vesnic a sídel, pravděpodobně vždy tam, kde mělo být aktuálně nejvíce bezpečno. Harant nás zde bohužel naprosto detailně informuje především o jednotlivých přesunech z místa na místo, kdy k nim došlo, příp. jakých zločinů se dopouštěli vojáci v okolí. Málokdy přidává informace o tom, proč se skupina vydala právě na ono místo, kdo o tom rozhodl, případně jak sám tyto chvíle prožíval. V následující ukázce alespoň uvede důvod pro delší zastávku na jednom místě: „My Čechové do vsi Losu, půl mile odtud v noci jsme přišli, na druhý den do vsi Najdorfu k městu Greifenthalu, na třetí den do městečka Steinheidu v lesích tyrinských

¹⁶⁹ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*. Praha 1897, s. 78.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 79.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 80.

ležícího, knížeti z Koburku náležitého; na kterýžto den císařští město Greifenthal vypálili, v kterémž vyhořelo do 80 domů. 8. Octobris zase jsme z Steinheidu, jsouce tam 11 dní, nemohouce odtad pro veliké sněhy, kteréž do kolenou napadly, vyjítí prve, jsme vyšli a do Salfeda 9. dne téhož měsíce zase přišli, kdež sem zůstal 11 dní. A 21. dne téhož měsíce odtad sem se dal do Lobesteinu, potom zase do Lichtenberka 4. Decembris do domu paní z Waldenfelsu.“¹⁷² O kousek dále v textu nalezneme rovněž náznak vyjádření pocitů, které v tomto nebezpečném období autor zažíval, nelze se jistě divit, že tímto pocitem byl zajisté všudypřítomný strach: „My pak Čechové i Němci na týž den v Lobensteinu i jinde i potom dále před nima byli jsme (ve) velikém strachu. Však mocná pravice nás před nima ochránila, že do města nepřijeli, než před bránu jim chleba a piva z města vynesli.“¹⁷³

Nabízí se otázka, nakolik jsou tyto stručné záznamy bez vysvětlujícího komentáře nedostatkem tvůrčích schopností. Zde je nutné brát v potaz možnost, že autor pořizoval své záznamy průběžně, i během útěků z jednoho místa na druhé (resp. pokud se naskytla příležitost, rychle zapsal jenom to nejdůležitější a nejzákladnější). V takovém případě by byl pouhý stručný výčet přesunů dílem časové tísně a de facto nemožnosti psát bližší informace o dané situaci. Jestliže záznamy pořizoval až dodatečně, v klidnějších dobách, mohla být stručnost a strohost zápisů záměrná s cílem naznačit rychlý spád událostí. Existuje však ještě nejméně jeden důvod pro strohost záznamů z tohoto období – Jan Jiří Harant na tyto chvíle zajisté nevzpomínal nijak rád, byly to okamžiky plné obav nejen o poslední majetek, ale především o holý život.

Jakmile se však i v takových dobách našly světlejší chvíle, neváhá se o ně blíže podělit společně s vyjádřením vlastních pocitů (přesto od autora stále postrádáme bližší komentář k tomu, proč se ocitl zrovna na tomto místě): „Téhož léta 4. dne Decembris z Lobensteinu přibral jsem se s dcerama svými, s paní Annou Alžbětou z Waldenfelsu¹⁷⁴ a s pannama dcerama jejíma do Lichtemberku do domu jejího. Tu mně nechána pěkná,

¹⁷² MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*. Praha 1897, s. 81.

¹⁷³ Tamtéž.

¹⁷⁴ Matka Harantovy budoucí druhé manželky Sabině Harantové z Waldenfelsu.

veselá, nazvaná modrá svědnička s komůrkou; i šatů ložních mě bylo zapůjčeno. Tu jsem též zůstával někdy (u) velikých straších, někdy (v) potěšení, až mne odtud nepřítel vyhnal a město zapálil.“¹⁷⁵

Teprve při líčení vlastních zážitků z roku 1634 začíná být autor mnohem sdílnější. Do jaké míry je tato skutečnost ovlivněna tím, že součástí prchající skupiny se stala rodina jeho budoucí druhé manželky Sabiny Harantové z Waldenfelsu (samozřejmě včetně samotné Sabiny), si netroufáme odhadnout. Vyprávění však získává zcela jiný charakter – autor uvádí mnohem více informací k jednotlivým přesunům, ději nechybí napínavost a spád. Pro představu uvedeme několik ukázek: „14. Marti strojili jsme se, jak hejtman Jan z Pudewuls s paní svou a dítkama svýma, tak paní Anna Alžběta z Waldenfelsu (s) svejma se všema, a jiní stavu rytířského, co jich obojího pohlaví v městě Lichtenberku bylo, vyjeti před nepřitelem pryč. V tom přišla novina, že nepřítel jest již v Tirpachu, potom v Kleinschmiten, a že již k Lichtenberku jede. Od podivu byl veliký strach, že všecko utíkalo, kam kdo věděl; někteří do zámku, jiní do lesa.“¹⁷⁶ Nebo dále barvitě líčí neméně dramatické okamžiky, kdy se ocitl v ohrožení života při útoku místních sedláků: „... tu z lesa z levé strany do 50 sedláků na nás s mušketami jednušských ze vsi z Northalmu, (ze) Steinvisu k Cronichu náležejících vyběhli, po nás stříleli, že kulky okolo hlav nám brnčely.“¹⁷⁷ Jako třetí příklad citujme ukázkou, kde nejenže poprvé jmenovitě vystupuje Sabina Harantová z Waldenfelsu, ale sám Harant zde jasně vyjadřuje svůj názor na další jednání v krizové situaci: „Tu všickni my byli sme (v) převelikém strachu, nevědouc se kam díti. Já chtěl, abychom se s jinýma dali hned tu k Lichtenberku do lesa a vrchu, paní z Waldenfelsu nechtěla, že bychom jim do rukou přišli, poněvadž od Plankensteinu jedou. Panna Sabina radila, abychom se všickni schovali na jedno ponebíčko¹⁷⁸ malé, na kteréž ze svědnice salštuben skrze díru (kteráž byla vdole při půdě udělána, prostřed poličkou jako almárka mající) lezlo. Což sme učinili a tam se schovali...“¹⁷⁹

¹⁷⁵ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*. Praha 1897, s. 82.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 86.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 86–87.

¹⁷⁸ ponebie = poschodí, patro

¹⁷⁹ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*. Praha 1897, s. 88.

Podobný styl mají Harantovy zápisy i nadále, neváhá zaznamenat do svých *Pamětí* myšlenky a pocity z tohoto období (dominují samozřejmě obavy o majetek a holý život), stejně jako své názory na nejlepší možné řešení aktuální situace. Od chvíle, když 14. března společně s rodinou paní z Waldenfelsu opustili město Lichtenberg (viz citace výše) se jedná o souvislé vyprávění vlastních Harantových osudů. Do svého líčení sice občas vkládá informace o hrůzách, které vojáci působili v blízkém okolí (tyto jsou líčeny často velmi podrobně): „Těž jeden měšťan se zadusil, jednu ženu na předměstí, když hnala krávu před nima z chalupy, krávu jí vzali a ji do ohně vstrčili, kteráž z ohně ač vyšla, však velice opálena, kteráž od toho umřela...“¹⁸⁰) Anabáze Harantovy rodiny je na čas přerušena po více než měsíci, 26. dubna 1634, kdy se navrácí do pustého domu v Lichtenbergu. Na záznamu této skutečnosti je zajímavé užití přítomného času: „Na týž den sme zase do Leitenberku přišli do našeho pustého domu a v něm zůstáváme do vůle Boží.“¹⁸¹ Z této skutečnosti lze usuzovat, že Harant zapisoval tyto události jen s nemalým časovým odstupem, jelikož v květnu již byli opět všichni na cestách. Situace v okolí se ale zřejmě již uklidňovala, další Harantův záznam o stěhování pochází až z října 1634 (kdy se Jan Jiří konečně mohl vrátit do Hofu), je následován řadou zahraničních událostí a další zaznamenanou událostí osobního charakteru je až svatba se Sabinou z Waldenfelsu v roce 1635.

Když se švédská i císařská vojska znovu objevila v blízkosti Hofu v roce 1640, nezapisuje již podrobně Harant své osobní zkušenosti a zážitky, naopak informuje pouze o okolním dění (komu vojáci ublížili, co ukradli, kam dál postupovali, kdo jim velel apod.). Pouze ve dvou případech zaznamenal svůj vlastní zážitek. Poprvé, když uvádí, jak získal informace o svém synovi od zajatého vojáka: „Ten mě od Vilíma syna mého pozdravoval a nemálo mi o něm vyprávěl, neb se spolu jatí oba na cestě shledali.“¹⁸² Podruhé pak, když vojáci přepadli pohřební průvod, ve kterém šel i Jan Jiří Harant. Kromě vylíčení dramatické události stojí také za zmínku, že zde autor poukazuje na odlišné zvyky v cizí zemi, resp. považuje

¹⁸⁰ MENCÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 90.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 92.

¹⁸² Tamtéž, s. 126.

za nutné vysvětlit neobvyklý jev: „Měli pravit týž vojáci, že ten bílý komitét (totiž fraucimor, neb na pohřbu v bílém zavití zde týměř všickni chodí), kdyby dostali,...“¹⁸³ V *Pamětech* však již nenalezneme rozsáhlé souvislé líčení vlastních autorových osudů (ovlivněných třicetiletou válkou), jako tomu bylo v případě událostí z let 1633–34.

¹⁸³ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 129.

7. Nemoc, smrt a pohřby

Jan Jiří Harant nepochybně žil ve velmi neklidné době, tedy přinejmenším převážnou část svého dospělého života. V jeho *Pamětech* se tato skutečnost odráží velmi citelně. Nemoci, úmrtí a pohřby můžeme nalézt ve všech tematických okruzích Harantova díla. Nadpřirozené jevy se často týkají zmrtvýchvstání, případně v nich mrtví pronášejí prorocké výpovědi, nemoc a smrt několikrát zasáhly mezi Harantovými nejbližšími a při popisech bitev a jejich následků nelze vynechat padlé vojáky a vydrancovaná města. Právě v těchto místech však text *Pamětí* často přestává být prostým, citově nezabarveným popisem a stává se subjektivnějším a po literární stránce daleko zajímavějším.

Než se začneme věnovat těmto výše zmíněným textům, připomeňme nejprve ještě jeden typ záznamů, kde se hojně setkáváme s informacemi o smrti a pohřbech. V rámci záznamů z „rodinné kroniky“ totiž nalezneme řadu informací o úmrtí nejen Harantových nejbližších (obě manželky, vnučka, kterou vychovával), ale rovněž vzdálenějších příbuzných a přátel. Právě tyto zápisy týkající se úmrtí se nápadně odlišují od velmi stručných zpráv o sňatcích, příp. narozeních dalších členů rodiny. Typickou ukázkou této obsahové nevyváženosti mohou být záznamy z roku 1628. Mezi zahraničními událostmi a nadpřirozenými úkazy čteme v druhé polovině tohoto roku o dvou svatbách a jednom úmrtí. Zatímco záznamy týkající se sňatků jsou velmi stručné (pouhé oznámení kdo, kdy a kde se oženil), ačkoliv v jednom z případů se jedná o Harantova syna, zpráva o úmrtí Anežky Harantové (švagrová Jana Jiřího) je daleko obsáhlejší: „.... paní Anička Harantová z Lažan, manželka dobré paměti pana Jindřicha Haranta z Polžic, vyjevši pro náboženství z Čech do Fogtlandu (do) města Hofu, tu se ze středy na čtvrtek v noci před svatým Martinem, jinak 9. dne listopadu, rozstonala na postranní bodení, a na ten den výš oznámený 18. listopadu mezi druhou a třetí hodinou po půlnoci zemřela... Na který den na svět se narodila, na týž den do země jest pochována; právě jako její pan manžel, na který den se narodil, tolikéž na ten den v městě Klatovech pochován po

letech 61.¹⁸⁴ Záznam obsahuje ještě několik dalších informací a vzápětí je do *Pamětí* opsán rovněž epitaf z náhrobku paní Anežky v němčině (bez překladu¹⁸⁵). Kontrast mezi úmrtním a svatebním záznamem je jistě výrazný, ale velmi snadno vysvětlitelný a ani po literární stránce není natolik významný. Ve chvíli úmrtí rodinného příslušníka, příp. přítele, bylo snahou pozůstalých uchovat památku na blízkou osobu – většinou se tak dělo především prostřednictvím nápisů na náhrobních kamenech.¹⁸⁶ Jan Jiří Harant tyto vzpomínky na svou rodinu a přátele rovněž zapisoval do svých *Pamětí*, častokrát i včetně přepsání epitafu z náhrobku jako v tomto případě.

Rozsáhlé záznamy popisující do detailů průběh nemoci, přípravu na smrt a následný pohřeb obou Harantových manželek a malé vnučky Anny Alžběty pak představují jakýsi průnik těchto vzpomínkových záznamů a literárně bohatších textů. Jejich primární funkce je zde samozřejmě právě ono uchování vzpomínky na milovanou osobu, nejedná se již však o jednoduchý záznam obohacený o zásadní, případně zajímavé skutečnosti (viz výše citovaná ukázka, kde Jan Jiří připomíná nedobrovolný odchod paní Anežky do exilu a také skutečnost, že se narodila a zemřela ve stejný den, stejně jako její manžel), nýbrž v těchto případech již čteme dojemné vyprávění. U první manželky, Ludmily, si však nejprve do detailů můžeme představit průběh nemoci a léčebný postup, který byl v jejím případě použit. A jedná se o vsutku syrový popis nemoci i její léčby: „... Kdež dal jí v apatyce připraviti mast, že se na flastr z bylin přikládala a teplá pod pravý prs kladla 3krát za den, ráno, o polodni a u večer, kdež se jí to sám vše přikládal, a dal jí též masti připravit, hřbet mazat, prsy mazat, neb pravila, že cítí, jakoby nějaké klubičko něčeho pod pravým prsem měla... Tu se jí zbudil potom kašel, že flusy převelice za mnoha dní vyvrhovala... Ačkoli ústa velmi pilně sobě vymývala a pro tu horkost softy granátový, citronový, julepý¹⁸⁷, pro posilnění perlovou vodu dávalo však ústa velmi bílá jí byla, takže jí je lazebník trunkem strojeným v apatyce podle nařízení pana doktora vystřikovati musil, kdež potom zase pěkné byly. Tu již v pátek Veliký u večer doktor tu sedíc jí je vystřikoval, ona se po čele potila studeným

¹⁸⁴ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*. Praha 1897, s. 39.

¹⁸⁵ Na jiných místech (pohřeb manželky) autor německé texty překládá do češtiny.

¹⁸⁶ ARIÈS, P.: *Dějiny smrti. Díl I: Doba ležících*. Praha 2000, s. 283.

¹⁸⁷ julep = šťáva z ovoce, která se přimíchávala do léčiv, do nápojů

potem.“¹⁸⁸ Po tomto drastickém průběhu nemoci však neodvratně přichází příprava na „dobrou smrt“ – manželé se společně modlí a zpívají písně. Využití přímé řeči dodává příběhu na přesvědčivosti (viz citace výše), stejně jako takový detail, jaký představuje autorova zmínka týkající se vlastního špatného zraku: „Že bylo tu při ní tma, nemohl sem dobře vidět, zvláště bez brýlí; tu sama z paměti mně, co sem nemohl vidět, povídala.“¹⁸⁹

O deset let později umírá i Harantova druhá žena Sabina a jak již bylo uvedeno výše, vyprávění o její nemoci je daleko rozsáhlejší. Jelikož Sabina byla nemocná delší dobu a Jan Jiří opět zaznamenává všechny důležité detaily (tentokrát při léčbě došlo také na pouštění žilou) a rovněž své vlastní pocity a domněnky („... a jináče sme se nedomnívali, než že večera nedočeká...“¹⁹⁰ nebo „Tu já za jiné nemínil, než že ve 4 hodinách skoná a mne Pán Bůh s ní v starosti mé rozloučí. Truchliv jsem byl, nevěda co činiti.“¹⁹¹). V tomto případě je však vyprávění tolika detaily možná až přetíženo. Harant si však na detailech zjevně velmi zakládal a při popisu oblékání Sabiny do pohřebního úboru opět uplatnil svůj výjimečný pozorovací talent: „Na nohy dány bílý plátěný punčochy, bílé nové střevíce s černejma hedbávnýma pantly, též ihned oblečena do sukně s krabátkem dobrého květovaného feršatu¹⁹² s pametlýma přemovanou, taký fěrtuch; potom dán jí bílý poučnick¹⁹³, na to výkladek malýma kraječky, okolo krku hedbávné černé špicle, na hrdlo šmelcový řetízk, takovou vorsteckrosen. Též na ruce takový orumpantičky¹⁹⁴, na rukávích připěté tacle, na hlavu dán jí čepec, černý a bílý hedbávný, který jednom před smrtí svou tři sobě navázala, a to nejpěknější; na čelo pak, kde vlasy začínají, dány jí velký vysoký krajky, jak obyčej mívala nositi, když tak zde pozvána byla, jak obyčej též zde stavu rytířským osobám nositi jest...“¹⁹⁵ Citaci jsme ukončili zhruba v polovině popisu, za vyzdvihnutí zde opět stojí Harantův postřeh týkající se místních zvyků v odívání, pravděpodobně odlišný od českého

¹⁸⁸ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*. Praha 1897, s. 54.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 55.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 146.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 147.

¹⁹² ferštat = vzácná látka, polohedvábí

¹⁹³ poučnick = jemná tkanina, závoj

¹⁹⁴ orumpant = náramek

¹⁹⁵ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*. Praha 1897, s. 148.

prostředí. Detailnost tohoto popisu však může při vědomí skutečnosti, že se jedná o autorovu právě zesnulou manželku, působit na dnešního čtenáře až morbidně (podobně podrobný je i popis pohřební výbavy Harantovy vnučky Anny Alžběty zesnulé rovněž roku 1641). Následuje obšírný popis pohřebního průvodu, kázání (kde si opět autor postěžuje na horšící se smysly, tentokrát na sluch: „Ale já sem málo, dokonce nic nesrozuměl pro nedobrý sluch můj.“¹⁹⁶), všech Sibylliných ctností i rekapitulace vztahu Jana Jiřího a jeho ženy.

Na jedné straně tak příběhy umírajících příbuzných vyvolávají ve čtenáři soucit nad trpícím nemocným i zoufalým pozůstalým, na straně druhé vzbuzují údiv při chladně precizním popisu některých podrobností. Harantův smysl pro detail se však uplatňuje i jinde v oblasti tematiky smrti – při popisech některých nadpřirozených i přírodních událostí tak dokáže vykreslit až hororově působící scény a příběhy. Když zaznamenává velkou povodeň z roku 1627 v okolí Slaného, neváhá významnou část zápisu věnovat zdevastovanému hřbitovu: „... až i mrtvá těla, obořivši u krchova zed', ve země vyplákla a pryč zanesla, takže mrtvá těla po lukách, dědinách, lesích, některé v rakvích, jiné bez rakví sbírali, které najítí mohli, kteréžto mrtvá těla již od ptáků, psů, sviň načata byla.“¹⁹⁷ Jak již bylo několikrát zmíněno, i mezi nadpřirozenými úkazy se často objeví motiv smrti. Za děsivým popisem vyplaveného hřbitova tak následuje příběh, ve kterém promlouvá na hřbitově ve vsi Ransdorfu již 26 let pohřbený muž a snaží se nabádat lid k nápravě, jinak bude Bůh „... trestati válkou i morem i hladem, neb že se nemůže více dívati, a nebudou-li pokání činiti, že Bůh na ně větší metlu strojí.“¹⁹⁸ Další případy, kdy promlouvali mrtví, případně došlo i na zmrtvýchvstání (zvířat i lidí), jsou přiblíženy v kapitole Zázraky a proroctví.

Zatímco u „rodinných příběhů“ se autor rozepisuje především v souvislosti s nemocí, případně úmrtím blízké osoby (jedinou výjimku představuje milostný příběh Harantovy dcery, který je vylíčen rovněž velmi poutavě) a mezi nadpřirozenými jevy často sledujeme spojitost se záhrobím,

¹⁹⁶ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*. Praha 1897, s. 150.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 28.

¹⁹⁸ Tamtéž.

v záplavě informací k událostem třicetileté války narazíme na dramatické vylíčení trpících, umírajících a mrtvých obětí spíše výjimečně. V předchozí kapitole citovaným ukázkám popisujícím dobývání Magdeburku v roce 1631 nelze upřít expresivní účinek. Detailní popis utrpení obyvatel dobývaného města je však v zásadě účelový, má ukázat nemilosrdnost nepřátelské armády. V drtivé většině válečných záznamů se však jedná především o přesuny vojsk, manévrování, politické změny. Záznamy hovoří povětšinou v číslech (počty vojáků), místních názvech (odkud kam vojska směřovala) a vlastních jménech velitelů a nejvyšších důstojníků. Utrpení konkrétních vojáků nebo civilního obyvatelstva je vylíčeno pouze tehdy, jedná-li se o skutečně výjimečnou záležitost. Jedním z takových případů může být i znásilnění manželky kněze císařskými vojáky, k němuž došlo během drancování ve městě Gartzu: „Císařští prve, než Gärtz opustili, (s) ženským pohlavím nenáležitě zacházeli, je zprznili a potom je za kurvy vyubnujíc vyvolali. Knězovu ženu na stůl položili, čtyři ji drželi a pátý neřádný skutek s ní činil, a kněz musil tu bejti, na to se dívati a zpívati: ‘Ach, Bože, pohledniž s nebe!’ atd.“¹⁹⁹

Tento nedostatek konkrétních, do detailů vylíčených scén lze vysvětlit několika způsoby. Válka, utrpení a smrt jdou neodmyslitelně ruku v ruce, v bitvách umírají stovky a tisíce lidí. Jelikož Jan Jiří nebyl s největší pravděpodobností v naprosté většině případů sám přímým svědkem takovéto bitvy, necítil potřebu popisovat tyto události v jejich hrůzných detailech. Vzhledem k faktu, že se o průběhu bitev dozvídal zprostředkovaně, přesné podrobnosti, viděné na vlastní oči, ani neznal, nemohl je tedy zaznamenat. Autor mohl sepsat mrazivě precizní popis zesnulé manželky oděné v pohřebním rubáši, jelikož ji takto sám viděl (a zajisté zde hrálo svou roli silné citové pouto).

Na závěr můžeme tedy konstatovat, že tematika umírání a smrti představuje v Harantově díle důležitý prvek. Tato skutečnost sama o sobě by pravděpodobně nebyla nijak zvláštní, přece jen nemoc a smrt k lidskému životu neodmyslitelně patří a autor *Pamětí* se tak těmto tématům ani nemohl vyhnout. Můžeme však rozlišit různé přístupy autora ke způsobu jejího

¹⁹⁹ MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic*. Praha 1897, s. 52.

zobrazení. Pokud to umožňovala autorova vlastní zkušenost, neváhal vylíčit všechny drastické detaily provázející utrpení jeho nejbližších. Ve chvíli, kdy zaznamenával události, které neměl možnost spatřit na vlastní oči, jsou jeho záznamy daleko obecnější. Přesto se někdy i v těchto případech (které se týkají přírodních a nadpřirozených jevů, zpravodajství o válečných událostech) přiklání k podrobnějšímu líčení, pravděpodobně s cílem zaujmout čtenáře.

8. Zařazení *Pamětí* do literárněhistorického kontextu

V rámci této kapitoly se pokusíme o bližší vymezení místa Harantových *Pamětí* v literárněhistorickém kontextu. Že se jedná o dílo pobělohorské, emigrantské, evangelické a protihabsbursky smýšlející literatury, je patrně zřejmé z předchozích kapitol a není potřeba o těchto skutečnostech již příliš diskutovat. Rovněž bývá Jan Jiří Harant zahrnován mezi literaturu barokní, přestože chronologicky stojí na samém počátku tohoto období. Jak ale připomíná Václav Černý, vzhledem k délce trvání tohoto období je samozřejmé, že jednotlivé generace nesdílely stejnou měrou „kulturní barokní podstatu“ a tytéž „barokní životní a kulturní hodnoty“.²⁰⁰ Rovněž je naprosto zřejmé a pochopitelné, že přinejmenším právě v těchto prvních letech autoři nepociťovali příchod nového uměleckého věku.²⁰¹

Ovšem samotné označení díla jako „paměti“ stojí za kratší zamyšlení z hlediska genealogického. Autor své dílo nijak neuvedl a pravděpodobně jej ani nijak nenadepsal. Rukopis uložený v současné době ve sbírkách Moravského zemského archivu v Brně je však opatřen nadpisem (pocházejícím nejspíše z pozdější doby) „M. S. memorabilium tum in Germania, tum in Bohemia, Moravia, Silesia et Lusatia ab anno 1624 usque ad annum 1648 gestarum, partim in Bohemia, partim in Voigtlandia Hoffii propria manu in exilio existens Joannes Georgius Harant de Polschic et Bezdruzic etc. conscripsit.“²⁰² Ferdinand Menčík pak na konci 19. století označil svou edici díla jako „*Paměti*“. Jaké označení by však pro svůj text zvolil sám Jan Jiří? S jakým záměrem zaznamenával po 24 let nejvýznamnější události evropského i domácího dění, dokonce své vlastní osobní zážitky? Vzhledem k charakteru díla (značná roztříštěnost textu, kdy se střídají rodinné záležitosti s událostmi třicetileté války), který se navíc v průběhu let proměňoval (autor např. přechází z er-formy užívané

²⁰⁰ ČERNÝ, V.: *Generační periodizace českého baroka*. In: WOLFOVÁ, E. (ed.): *Česká literatura doby baroka*. Praha 1994, s. 5–60, citace s. 6.

²⁰¹ VILLARI, R. (ed.): *Barokní člověk a jeho svět*. Praha 2004, s. 277.

²⁰² MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic*. Praha 1897, s. 5.

v prvních letech zápisů k ich-formě, někdy nahrazené společným „my Čechové“), může naznačovat rovněž proměnu autorových cílů.

Již dříve jsme se zmínili, že autor pravděpodobně nezamýšlel vydání rukopisu tiskem. Zároveň se však zajisté nejednalo o deník čistě soukromé povahy, jak jej vnímáme v dnešní době. Můžeme předpokládat, že *Paměti* byly určeny budoucím generacím rodu Harantů. Tím samozřejmě nevyklučujeme, že psaní autorovi bylo jistou formou útěchy (jako tomu je právě při psaní deníků), obzvláště v nejtěžších chvílích (připomeňme na případy úmrtí manželek, ale také dlouho přetrvávající Harantovo přesvědčení, že zvítězí protihabsburská koalice).

Nemůžeme však ani s jistotou vyloučit (ovšem ani potvrdit), že v počátcích svého spisování na vydání skutečně pomýšlel, případně že se této myšlenky nikdy nevzdal a rukopis představoval spíše jakýsi „záznamník“, z něhož by nakonec bylo vytvořeno konečné dílo. Bohužel ani marginálie použité Menčíkem jako nadpisy pro jednotlivé záznamy nám nedávají v této věci žádné vodítko. Mohly být pořízeny autorem pro jeho vlastní snazší orientaci v rozsáhlejšímu textu, rovněž je však autor mohl pořídit ve snaze zpřehlednit text pro případného dalšího čtenáře.

V Harantově díle můžeme rozlišit tři základní typy textu, které se vzájemně odlišují v řadě charakteristických znaků.

1. Kronikářské záznamy – do této skupiny textů patří všechny zprávy o nadpřirozených jevech, mimořádných přírodních událostech, zahraniční i domácí novinky a dění třicetileté války. Autor se často snaží dávat najevo svou objektivnost, někdy uvádí i zdroje svých informací. Tyto texty představují největší část *Pamětí*.
2. Rodinná kronika – sem můžeme zařadit všechny stručné záznamy o významných rodinných událostech, ale i několik zápisů podobného charakteru týkajících se nejbližších rodinných přátel.
3. Deníkové záznamy/reportáže – textů tohoto typu se v *Pamětech* vyskytuje nejméně, jsou však patrně literárně nejzdařilejší. Jedná se především o Harantovo líčení strastiplného útěku před vojsky v roce 1634 a poslední dny obou manželek a vnučky Anny Alžběty.

Vedle těchto základních typů se však v díle okrajově vyskytují i další texty: písně, modlitby, epigrafy, přepisuje také patenty vydané panovníky a generály.

Najít vhodné označení pro takto nesourodý soubor textů se může zdát velmi nesnadné. V *Encyklopedii literárních žánrů* jsou „paměti“ definovány následovně: „Vzpomínkové vyprávění zaměřené především na prostředí a osobnosti, které autor poznal, a na události, jichž byl svědkem.“²⁰³ Kromě „pamětí“ se nabízí také žánr kroniky: „Literární žánr veršem i prózou skládaný, který líčí události podle časové posloupnosti a má zpravidla určitou filozofickou koncepci a ideové zacílení. Zvláště produktivní byl ve středověku, ...“²⁰⁴ Pod tímto označením bylo Harantovo dílo, resp. jeho část, vydáno v edici Zdeňky Tiché *Kroniky válečných dob*. Tento výbor má ovšem spíše populární charakter a navíc obsahuje texty dalších autorů. Nebyla by však i přesto „kronika“ lepším názvem pro Harantovo dílo?

Podívejme se, jak memoárovou literaturu charakterizuje např. Vlastimil Válek: „... nemůžeme mluvit o žánru, který má pevné formové znaky, stabilizovanou kompozici“²⁰⁵ nebo „pro povědomí žánru je tedy u memoárů v první řadě příznačný obsah, nikoli forma díla, i když také ona se na specifičnosti žánru podílí.“²⁰⁶ Ačkoliv se Válkova studie věnuje především memoárové literatuře 20. století, uvedené charakteristiky platí v plné míře i pro Harantovo dílo. V jiné své studii sice Válek užívá označení „paměti“ pro „ucelené vyprávění z širšího časového úseku“²⁰⁷ a v případě Harantových *Pamětí* právě celková ucelenost vyprávění místy pokulhává, s Menčíkovým označením však můžeme v zásadě souhlasit. Zároveň je nesporným faktem, že pro literární díla raného novověku byl typický žánrový synkretismus a interference žánrů, čehož jsou Harantovy *Paměti* zřejmým dokladem.

²⁰³ MOCNÁ, D. – PETERKA, J. (a kol.): *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha a Litomyšl 2004, s. 436.

²⁰⁴ PAVERA, L. – VŠETIČKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc 2002, s. 193.

²⁰⁵ VÁLEK, V.: *Kompoziční složky memoárové literatury*. In: Sborník prací FF BU, D 32, 1985, str. 203–208, citace s. 3.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 204

²⁰⁷ VÁLEK, V.: *Memoáry a historická beletrie. Příspěvek k poetice memoárů*. In: Sborník prací FF BU, D 36–37, 1989–90, s. 27–35, citace s. 29.

9. Závěr

Záměrem Jana Jiřího Haranta nebylo s největší pravděpodobností sepsání uměleckého díla. Přesto se v *Pamětech* nesporně projevují autorovy literární dovednosti doprovázené mimořádným pozorovacím talentem s velkým smyslem pro detail. Zachytil tak ve svém díle jednak z jeho pohledu velmi bezútěšný stav českých zemí po porážce stavovského povstání z let 1618–1620, jednak mimořádně emotivně představil obraz své vlastní, především nejbližší rodiny. Velmi výrazně se celým dílem prolíná naděje na porážku Habsburků v třicetileté válce a návrat k předbělohorským poměrům (své naděje Jan Jiří dlouho upínal k Fridrichu Falckému, stejně jako řada dalších exulantů, útěchu mu poskytovala četná proroctví).

Cílem diplomové práce pak bylo poukázat nejen na tyto aspekty Harantova díla, ale představit často opomíjené *Paměti* v celém jejich rozsahu. Mohli jsme si povšimnout různorodosti tohoto díla po stránce tematické, žánrové, ale také umělecké. S tím souvisí také skutečnost, že v práci bylo předloženo několik otázek, na něž nebyla nalezena uspokojivá odpověď. Ale stejně jako se možná nikdy nedozvíme např. bližší informace o konci života Jana Jiřího, pravděpodobně ani nezjistíme, jaké pohnutky jej vedly k tomu, aby roku 1624 začal psát své dílo. S jistotou však můžeme říci, že při svém spisování prokázal obdivuhodnou vytrvalost – 24 let, zhruba tak dlouho vydržel tento muž pravidelně zaznamenávat důležité události evropského i osobního významu.

Během této doby se samozřejmě měnil autor i charakter *Pamětí*. Můžeme pozorovat jasný rozdíl mezi zápisy z prvních let (např. daleko větší snaha o objektivní přístup) strávených ještě v českých zemích, a zápisy pozdějšími, exilovými (a i v rámci tohoto 20 let trvajících období si můžeme povšimnout řady spíše méně patrných změn). Právě v oněch exilových letech Jan Jiří věnoval daleko více místa ve svém díle rodinným záznamům, v řadě případů velmi emotivně ztvárněným.

Paměti nejsou jediným dochovaným textem Jana Jiřího. Kromě nich je rovněž autorem krátkého životopisu svého bratra Kryštofa, který sepsal v rámci svých snah o německé vydání jeho cestopisu. Možná nebudeme

úplně daleko od pravdy, když vyslovíme myšlenku, že Jan Jiří se alespoň částečně snažil jít ve stopách svého staršího a slavnějšího bratra.²⁰⁸

Společně s větším (a pečlivějším) zájmem historiků i literárních historiků by si Harantovo dílo podle našeho názoru zasloužilo novou edici splňující dnešní nároky. Zároveň si však uvědomujeme nesnadnost takového úkolu a také skutečnost, že je zde celá řada dalších staročeských děl, která se prozatím žádné novodobější edice nedočkala.

²⁰⁸ Literární nadání a sklon k pečlivému zaznamenávání prožitých událostí se projevil i u jeho bratra, jehož cestopis je rovněž velmi podrobný, rozsáhlý a informačně doslova „nabitý“. Můžeme zde proto uvažovat o jisté rodové dispozici, příp. talentu. Kryštofovo nadání bylo ale patrně všestrannějšího charakteru (věnoval se též hudbě apod. – Jan Jiří pak také u svého vlastního syna Jana Ratolta rovněž připomíná hudební nadání a jmenuje řadu nástrojů, na které předčasně zesnulý mladík uměl hrát).

Anotace

1. Příjmení a jméno autora: Staňová Hana
2. Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta
3. Název magisterské diplomové práce: Obraz domova v prvním českém exilu – Na příkladu *Paměti* Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezručic
4. Vedoucí magisterské diplomové práce: Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.
5. Počet znaků: 128 353
6. Počet titulů použité literatury: 42 (včetně internetových zdrojů)
7. Klíčová slova: memoáry – pobělohorský exil – Jan Jiří Harant z Polžic a Bezručic – třicetiletá válka – historiografie – barokní literatura
8. Charakteristika magisterské diplomové práce: Cílem magisterské diplomové práce je představit *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezručic* jednak v kontextu pobělohorského exilu, jednak z hlediska literárněhistorického. Důraz je kladen především na motiv „domova“, ať už ve významu spíše rodinném, nebo geopolitickém. Prostor je však věnován také ostatním tematickým okruhům *Paměti*: nadpřirozeným úkazům, religiozitě a událostem třicetileté války.

Resumé

The defeat of the Czech Estates Rebellion in 1620 and subsequent restoration of order by the Catholic Habsburg severely affected the lives of a number of families and individuals. One of the affected families were Harants of Polžice and Bezručice. While the fate of Christopher Harant is widely known and several times became the material for literary treatment, his youngest brother John George got into the centre of attention of historians only rarely, even though his life story also did not belong to those most peaceful. Although he never visited exotic countries, he never lived at the court of the highest rulers and also he did not end on the scaffold (the exact date nor the circumstances of the death of John George is not known), but he lost his property during the confiscations during the period after the White Mountain and subsequently he was forced to leave homeland because of his faith and go into exile, where he was in danger during wars.

What is for us the most important, John George devoted himself to literary work, although to a much lesser extent than his older brother. During years in exile he wrote most of his works and is now known primarily as the author of *The Memoirs for the years 1624–1648* by John George Harant from Polžice and Bezručice. The designation of his work was made by Ferdinand Menčík who prepared its release in 1897. It should be noted that nowadays can be found in this edition a number of shortcomings and Harant's work would deserve a new edition. But *The Memoirs* still stands rather outside of the interest of literary historians.

For this reason the work of John George Harant became the main topic of my thesis. Although *The Memoirs* are not forgotten as a historical source, there is no work here in order to evaluate this work in the literary-historical context. Given the current situation in the field of Scholars it's not a simple task and the very nature of the work makes it any easier.

As the primary source for this thesis was used *The Memoirs* published by Menčík. Although it's not a complete edition of the manuscript (editor missed a number of records relating to foreign events), I chose this

option since this issue is often used for citations in scientific publications and for purposes of this work it's fully sufficient.

John George Harant's intention wasn't most likely writing a work of art. Yet there are in *The Memoirs* manifested author's literary skills accompanied with a great attention to details. In his work he showed a very bad situation of the Czech lands after the Estates Rebellion in years 1618–1620 and also extremely emotionally presented the image of his own closest family. *The Memoirs* also includes a belief in defeat of the Habsburgs in the Thirty Years War and the return to conditions before 1620 (the hope of John George was long time directed to Frederick of the Palatinate, same as hope of other people in exile).

The aim of this thesis is to point out not only those aspects of Harant's work but also present *The Memoirs* in their entirety. We were able to note the diversity of this work in terms of theme, genre and also artistic. This is connected with the fact that the work has been presented with several questions but not all of them were satisfactorily answered. But same as we might for example never know more information about John George's end of life, we might never be able to learn the reasons why John George Harant started write his work in 1624. With certainty we can say that he showed admirable patience during his writing – 24 years, about this long endured this man regularly record important events of European and personal meaning.

During this time, of course, author changed the character of *The Memoirs* several times. We can observe a clear difference between notes from the first years (for example he tried to be more objective) which he wrote still in the Czech lands and notes written in exile (and even within that 20-years long period we can note a number of rather less obvious changes). During those years in exile John George devoted far more space in his work to family records, in many cases very emotionally featured.

Použitá literatura a prameny

Prameny:

- MENČÍK, F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*. Praha 1897.
- TICHÁ, Z. (ed.): *Kroniky válečných dob*. Praha 1975.

Literatura:

- ARIÈS, P.: *Dějiny smrti. Díl 1: Doba ležících*. Praha 2000.
- BŮŽEK, V.: „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku. *ČČH*, 100, 2002, s. 229–263.
- ČECHURA, J.: *Zimní král aneb české dobrodružství Fridricha Falckého*. Praha 2004.
- ČERNÝ, V.: *Generační periodizace českého baroka*. In: Wolfová, E. (ed.): *Česká literatura doby baroka*. Praha 1994, s. 5–60.
- van DŮLMEN, R.: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století). III. díl*. Praha 2006.
- DOLEŽEL, L.: *Fikční a historický narativ: setkání s postmoderní výzvou*. *Česká literatura* 50, 2002, č. 4, s. 341–370.
- DOLEŽEL, L.: *Historie a fikce v období postmoderny*. Praha 2008.
- GOODY, J.: *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha 2006.
- HAMAN, A.: *Úvod do studia literatury a interpretace díla*. Jinočany 1999.
- JIREČEK, J.: *Literatura exulantův českých*. *Časopis českého muzea*, 48, 1874, s. 190–235.
- KLÍMA, A.: *Dlouhá válka (1618–1648)*. Praha 1996.
- KLUČINA, P.: *Třicetiletá válka. Obraz doby 1618–1648*. Praha a Litomyšl 2004.
- KOLDINSKÁ, M.: *Každodennost renesančního aristokrata*. Praha a Litomyšl 2001.
- KOLDINSKÁ, Marie: *Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic. Cesta intelektuála k popravišti*. Praha a Litomyšl 2004.

- KOLDINSKÁ, M.: *Náboženská tolerance z nutnosti*. Dějiny a současnost, 31, 2009, s. 30–33.
- KRÁL, P.: *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*. České Budějovice 2004.
- KUTNAR, F. – MAREK, J.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha 1997.
- LEHÁR, J. et al.: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha 1998.
- MAULEOVÁ, B.: *Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdržic, český šlechtic a exulant*. Nепublikovaná magisterská diplomová práce, FF UK, Praha 2010.
- MAUR, E.: *Pojetí národa v díle českých pobělohorských exulantů*. In: HRUBÁ, M: *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*. Ústí nad Labem 2001, s. 174–183.
- MALURA, J. (ed.): *Žánrové aspekty starší literatury*. Ostrava 2010.
- MENČÍK, F.: *Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdržic*. Časopis českého muzea, 61, 1887, s. 488–495.
- MOCNÁ, D. – PETERKA, J. (a kol.): *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha a Litomyšl 2004
- MUNCK, T.: *Evropa 17. století*. Praha 2002.
- PAVERA, L. – VŠETIČKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc 2002.
- PETRŮ, E.: *Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře*. Praha 1996.
- RACEK, J.: *Kryštof Harant z Polžic a jeho doba. II. díl – Život*. Brno 1972.
- ŘEPA, M.: *Poetika českého dějepisectví*. Brno 2006.
- SOBOTKOVÁ, M.: *Autor, text, adresát, v českých, polských a slovenských memoárech 17. století*. Olomouc 1996.
- STRNADOVÁ, K.: *Moravské kronikářské relace 17. století a jejich postavení v kontextu dějin české literatury*. Nепublikovaná disertační práce, FF UP, Olomouc 2010.
- ŠTĚŘÍKOVÁ, E.: *Stručně o pobělohorských emigrantech*. Praha 2005.
- TICHÁ, Z.: *Cesta starší české literatury*. Praha 1984.
- TŘEŠTÍK, D.: *Myslití dějiny*. Praha a Litomyšl 1999.

- URBÁNEK, V.: *Patriotismus pobělohorského exilu*. Historické listy, 4, 1995, s. 3–6.
- URBÁNEK, V.: *Proroctví, astrologie a chronologie v dílech exulantů Paula Felgenhauera a Šimona Partlice*. In: HRUBÁ, M: *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*. Ústí nad Labem 2001, s. 156–173.
- VÁLKA, J.: *Česká společnost v 15. –18. století II. Bělohorská doba*. Praha 1983.
- VÁLEK, V.: *Kompoziční složky memoárové literatury*. In: Sborník prací FF BU, D 32, 1985, str. 203–208.
- VÁLEK, V.: *Memoáry a historická beletrie. Příspěvek k poeice memoárů*. In: Sborník prací FF BU, D 36–37, 1989–90, str. 27–35.
- VILLARI, R. (ed.): *Barokní člověk a jeho svět*. Praha 2004.

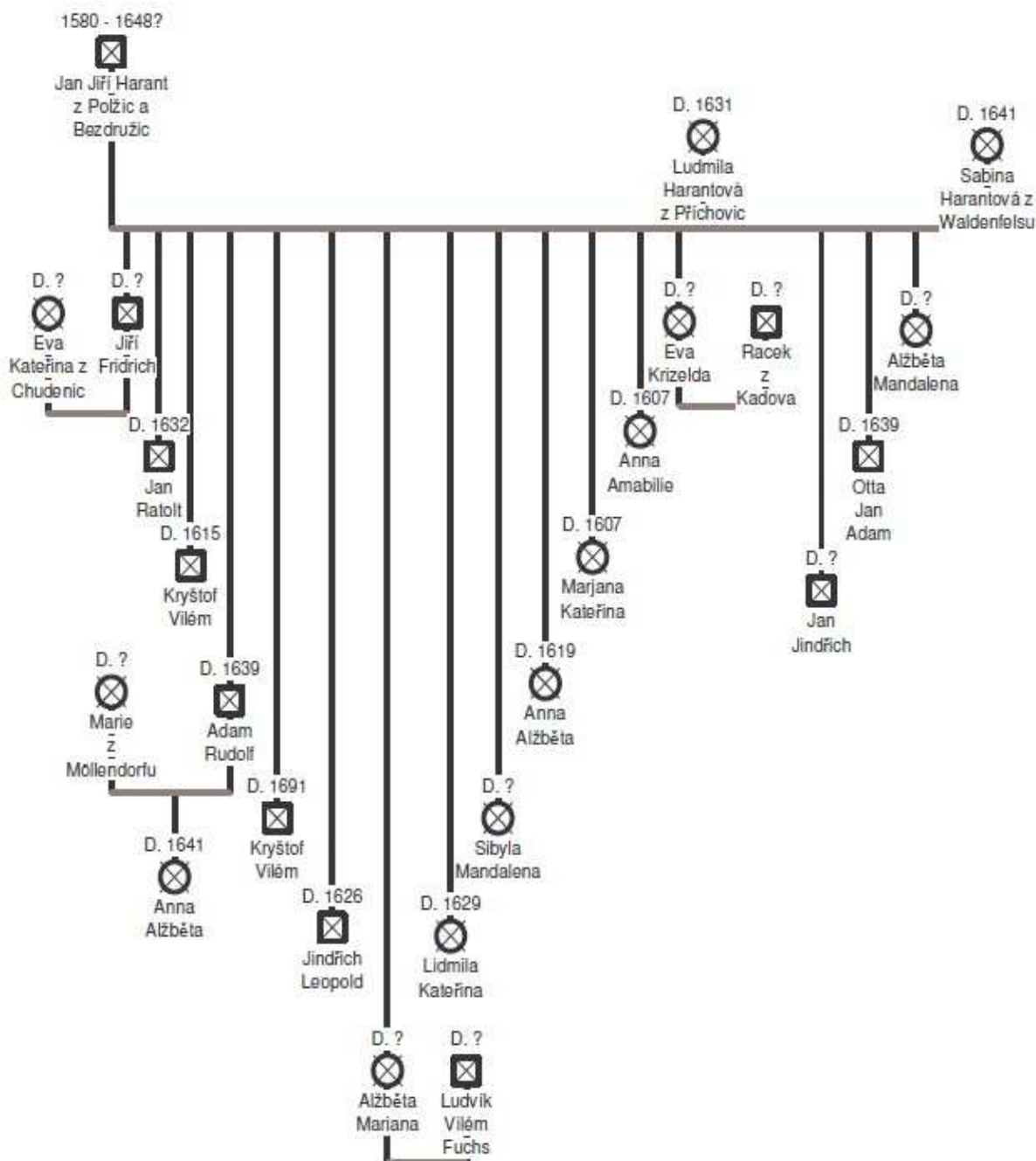
Internetové zdroje:

- <http://vokabular.ujc.cas.cz/>

Přílohy

Příloha č. 1 – Rodina Jana Jiřího Haranta

Tento stručný amatérský rodokmen byl vytvořen pro lepší orientaci v četném potomstvu Jana Jiřího. Pro jeho vypracování byl využit program GenoPro 2011, údaje pocházejí z *Pamětí* a z monografie Jana Racka *Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic a jeho doba*.

Příloha č. 2 – Jmenný rejstřík rodinných příslušníků

- Adam Rudolf Harant – syn Jana Jiřího, oženil se s Marií z Möllendorfu (z tohoto manželství pocházela vnučka Jana Jiřího Anna Alžběta), zemřel 1639; s. 36, 41, 44.
- Alžběta Mariana Harantová – dcera Jana Jiřího, provdala se roku 1645 za Ludvíka Viléma Fuchse; s. 37, 38.
- Anna Alžběta Harantová – vnučka Jana Jiřího, dcera Adama Rudolfa Haranta a Marie z Möllendorfu. Matka dcerku před uzavřením druhého sňatku zanechala u Jana Jiřího, děvčátko zemřelo na neštovice roku 1641; s. 37–38, 56, 57.
- Anna Alžběta z Waldenfelsu – rozená Fuchsová z Walburgu, tchýně Jana Jiřího, matka jeho druhé manželky Sabiny z Waldenfelsu; s. 52–53.
- Anežka Harantová z Lažan – švagrová Jana Jiřího, manželka Jindřicha Haranta, zemřela roku 1628; s. 55.
- Jan Ratolt Harant – syn Jana Jiřího, desátník ve švédských službách zemřel ve 22 letech roku 1632; s. 36, 44.
- Jiří Fridrich Harant – syn Jana Jiřího, oženil se s Evou Kateřinou z Chudenic; s. 49.
- Kryštof Vilém Harant – syn Jana Jiřího; vojenskou kariéru zahájil v saských a švédských službách, 1642 přešel k císařské armádě, kde se stal dokonce generálem, 1678 vydal cestopis svého strýce Kryštofa Haranta, zemřel roku 1691; s. 36–37, 49.

- Ludmila Harantová z Příchovic – první manželka Jana Jiřího, matka 13 jeho dětí, vzali se roku 1601 a paní Ludmila zemřela roku 1631; s. 14, 23, 26, 33 –34, 56.
- Ludvík Vilém Fuchs – zeť Jana Jiřího, oženil se s jeho dcerou Alžbětou Marianou roku 1645; s. 38.
- Marie Fuchsová – matka Ludvíka Viléma Fuchse (zeť Jana Jiřího); s. 38.
- Sabina Harantová z Waldenfelsu – druhá manželka Jana Jiřího, dcera rytíře Jindřicha z Waldenfelsu a Anny Alžběty z Waldenfelsu, vzali se roku 1635, porodila tři děti, zemřela roku 1641; s. 14, 34–35, 38, 57.
- Sibylla Harantová – neteř Jana Jiřího, dcera Kryštofa Haranta, zemřela roku 1626; s. 18–19.
- Sibylla Mandalena Harantová – dcera Jana Jiřího; s. 34.

Příloha č. 3 – Třicetiletá válka

Tento válečný konflikt měl své kořeny již v 16. století, kdy se vedle římskokatolického a řeckokatolického náboženství vytvořilo několik protestantských konfesí. Vzájemné spory vyústily ve Svaté říši římské roku 1608 ve vzniku protihabsbursky orientované Protestantské unie, jejíž protiváhou se záhy (1609) stala Katolická liga.

Samotnou válku pak odstartovala vzpoura českých stavů 23. května 1618, kdy vzbouřenci vyhodili z oken Pražského hradu císařské místodržící Slavatu a Martinice společně s písařem Fabriciem (událost známá jako pražská defenestrace, v českých dějinách v pořadí již třetí). Tito však bezpečně přistáli v hradním příkopu na hromadě odpadků. Vzpoura následně přerostla v otevřený válečný konflikt mezi Habsburky a opozičními českými (a s nimi spojenými rakouskými a uherskými) stavy. Šance na smírné urovnání padla roku 1619 společně se smrtí císaře Matyáše a s nástupem Ferdinanda II. na trůn. Čeští stavové Ferdinanda prohlásili za zbaveného trůnu a zvolili novým králem představitele Protestantské unie Fridricha Falckého.

Zpočátku se českým stavům dařilo, dokonce dvakrát ohrozili Ferdinandovo sídelní město Vídeň. Zvrat však nastal v létě roku 1619, kdy byl Ferdinand II. zvolen ve Frankfurtu nad Mohanem císařem. Panovník měl podporu svých španělských příbuzných, papeže, Katolické ligy a na jeho stranu se přiklonil rovněž protestantský kníže, saský kurfiřt Jan Jiří. Většina ostatních protestantských knížat v říši zůstala neutrální. Mezi českými stavy se pak začala projevovat nejednotnost a neochota obětovat vlastní prostředky na udržování vojska apod. V bitvě na Bílé hoře tak bylo 8. listopadu 1620 stavovské vojsko poraženo. Následovaly konfiskace majetku, pokuty, poprava 27 povstalců a rekatolizace, první etapa války (označovaná jako válka česká) však byla u konce.

Do roku 1624 pak pokračovala válka falcká, ve které se Fridrich falcký snažil ubránit alespoň své původní území (po ztrátě českých zemí). Přestože v roce 1622 dosáhl vítězství nad ligistickou armádou generála Tillyho v bitvě u Wieslochu, převahu nakonec získala habsburská vojska

a Falc nakonec Fridrich rovněž ztratil. Jeho země a kurfiřtský hlas přičkl císaři svému spojenci Maxmiliánovi Bavorskému.

Další fáze konfliktu – válka dánská – byla zahájena roku 1625 vstupem dánského a norského krále Kristiána IV. (jako držitel Holštýnska byl rovněž jedním z říšských knížat) do války. Tím došlo okamžitě ke změně poměru sil a Katolická liga požádala o pomoc císaře. Ten přijal nabídku Albrechta z Valdštejna, který slíbil pro císaře postavit armádu z vlastních prostředků. Následně se také objevil v jejím čele a 25. dubna 1626 se vítězně střetl s vojskem hraběte Mansfelda. Ten musel před Valdštejnem ustoupit na Moravu a záhy až do Horních Uher, kde ho před úplným zničením zachránilo vítězství sedmihradského vojska Gabriela Bethlena nad císařskými vojsky u Nových Zámků – Bethlen však záhy uzavřel s císařem v Bratislavě příměří, což prakticky znamenalo konec aktivit Mansfeldova vojska v dánské válce. Rovněž generál Tilly slavil úspěchy, jeho vojsko 27. srpna 1626 porazilo dánskou armádu u Lutteru a do konce roku 1626 se pak zmocnila císařská a ligistická vojska téměř celého dolnoněmeckého území. Valdštejn pak dokázal zatlačit dánského krále až na Jutský poloostrov a jemu tak nezbylo nic než žádat o mír. Ten byl uzavřen v květnu 1629 v Lübecku.

Habsburská strana v této chvíli stála na vrcholu své moci a císař začal tvrdě postupovat proti nekatolíkům. Tyto kroky však vyvolaly odpor na mezinárodní scéně a začaly se projevovat snahy o změnu mocenského rozložení sil. Zformovala se nová protihabsburská koalice, v níž mělo hrát významnou roli Švédsko (s diplomatickou a finanční podporou Francie), a byla zahájena další část konfliktu – válka švédská.

Dne 4. července 1630 se v Pomořanech vylodila dobře vycvičená a vyzbrojená armáda, které osobně velel švédský panovník Gustav II. Adolf. Protihabsburská fronta se ještě rozšířila po masakru, který 30. května 1631 spáchalo v dobytém Magdeburku Tillyho vojsko. Tilly vpadl na saské území, aniž by se ohlížel na proklamovanou neutralitu kurfiřta Jana Jiřího. Důsledkem této akce bylo uzavření spojení mezi švédským králem a saským kurfiřtem. Jejich spojená vojska pak 18. září 1631 porazila Tillyho v bitvě u Breitenfeldu, saské oddíly v listopadu obsadily Prahu a Gustav II. Adolf pronásledoval poraženou ligistickou armádu do Bavorska. Císař byl

tak nucen se znovu obrátit na sesazeného Albrechta z Valdštejna, kterému se skutečně podařilo znovu vybudovat silnou armádu a vytlačit saské oddíly z Čech. V krvavé bitvě u Lützen v roce 1632, kde se střetla Valdštejnova vojska se švédskými, padl Gustav II. Adolf, a ačkoliv bitva dopadla nerozhodně, švédská armáda byla ztrátou velitele na jistou dobu paralyzována.

Teprve 23. dubna 1633 se podařilo švédskému kancléři Oxenstiernovi obnovit protihabsburskou koalici. Situace byla z vojenského hlediska nesmírně nepřehledná, jelikož v Německu se pohybovala celá řada vojenských uskupení, která se střetávala ve vzájemných šarvátkách. Valdštejn svými činy (nerozhodné vojenské akce, vyjednávání s nepřátelskou stranou) ztratil důvěru panovníka a na jeho místo byl dosazen syn císaře Ferdinanda II., pozdější císař Ferdinand III. Bojištěm se opět staly také české země, kam vpadly Sasové a vojáci švédského generála Banéra. Tento útok však neměl významnější vojenský dopad, především zpustošil zdejší krajinu. Definitivním zlomem se pak stala bitva u Nördlingen, kde se 6. září 1634 podařilo spojenému císařskému a španělskému vojsku porazit na hlavu švédské a braniborské armády. Dne 30. května 1635 byl mezi císařem a saským kurfiřtem uzavřen tzv. pražský mír, čímž byla ukončena další fáze třicetileté války.

Švédové ale rozhodně nepovažovali pražský mír za definitivní konec. V dalším vojenském postupu proti Habsburkům jim začala aktivně pomáhat Francie, čímž začala nejdelší část konfliktu – válka švédsko-francouzská. Cílem bylo definitivně zlomit moc Habsburků ve střední Evropě, důležitým bojištěm se stalo Porýní, severní Německo a české země. Boje probíhaly se střídavými úspěchy na obou stranách konfliktu. Celá střední Evropa však již byla vyčerpaná válkou, proto v roce 1644 zesílily snahy o mírové jednání. Předběžné rozhovory o míru byly zahájeny ve vestfálských městech Münsteru a Osnabrücku, dále však docházelo ke krvavým střetům, které měly vést ke zlepšení vyjednávacích pozic účastníků války. Proto také zahájila švédská armáda generála Torstenssona tažení v českých zemích (kde byla u Jankova v roce 1645 svedena nejkrvavější bitva třicetileté války, ve které Švédové rozdrtili

císařské vojsko). Ještě v posledním roce války byla obležena Praha a byly vyrabovány umělecké sbírky na Pražském hradě.

Mírové smlouvy mezi jednotlivými účastníky byly podepsány v Münsteru a Osnabrückeru 24. října 1648. Mír přinesl územní zisky Švédsku, Braniborsku, Sasku, Bavorsku a Francii. Ze Svaté říše římské se vymanilo Švýcarsko a nizozemské Spojené provincie. Náboženské uspořádání v říši se vrátilo k zásadám stanoveným augsburským mírem roku 1555. Habsburské diplomacii se však podařilo eliminovat snahy české emigrace a Čechy, Morava a Slezsko se staly neoddělitelnou součástí habsburských držav.

(Toto stručné shrnutí průběhu třicetileté války bylo sepsáno podle monografií Arnošta Klímy *Dlouhá válka* a Petra Klučiny *Třicetiletá válka – Obraz doby 1618-1648*.)